

ATLAS HISTORYCZNY MIAST POLSKICH

Redaktor ROMAN CZAJA

TOM I

PRUSY KRÓLEWSKIE I WARMIA

Redakcja historyczna ROMAN CZAJA

Redakcja kartograficzna RADOSŁAW GOLBA

ZESZYT 11

PUCK

Autorzy

RADOSŁAW GOLBA

CEZARY KARDASZ, AGNIESZKA PILARSKA

Tłumaczenie na język angielski ANNA MALESZKA

TORUŃ 2024

THE HISTORICAL ATLAS OF POLISH TOWNS

Editor ROMAN CZAJA

VOLUME I

ROYAL PRUSSIA AND ERMLAND

Historical editing ROMAN CZAJA
Cartographic editing RADOSŁAW GOLBA

FASCICLE 11

PUCK

Authors

RADOSŁAW GOLBA
CEZARY KARDASZ, AGNIESZKA PILARSKA

English translation ANNA MALESZKA

TORUŃ 2024

Recenzenci – Reviewers:

Rafał Eysymontt, Uniwersytet Wrocławski

Zdzisław Noga, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2023 nr projektu 11H 16 020984

The scientific work financed as part of the project
“The National Programme for the Development of Humanities”
by the Ministry for Science and Higher Education in the years 2017–2023, project number 11H 16 020984

Korekta: Danuta Murawska

Proofreading: Gregory Leighton

ISBN 978-83-67689-27-4

Printed in Poland

© Copyright by Towarzystwo Naukowe w Toruniu

Toruń 2024

Na okładce: / Cover:

Karta pocztowa, Puck od południa; Eduard Freimann, 1904–1909 / Postcard, Puck from the south; Eduard Freimann, 1904–1909

Wydawca | Publisher

Towarzystwo Naukowe w Toruniu, ul. Wysoka 16, PL 87-100 Toruń

Skład i łamanie | Typesetting

Studio KROPKA dtp – Piotr Kabaciński

Opracowanie komputerowe materiału ilustracyjnego | Computer processing of the illustrative material

Radosław Golba; Studio KROPKA dtp – Piotr Kabaciński

Druk | Printed by

POZKAL, Spółka z o.o. Spółka komandytowa
ul. Cegielna 10/12, 88-100 Inowrocław

SPIS TREŚCI | TABLE OF CONTENTS

Wprowadzenie, <i>Roman Czaja, Radosław Golba</i>	7	Introduction, <i>Roman Czaja, Radosław Golba</i>	8
--	---	--	---

I. CZĘŚĆ OPISOWA

Cezary Kardasz

Historia, rozwój przestrzenny i społeczeństwo miasta	9
Bibliografia historii miasta (wybór).	31
Opis map i widoków	33
Wykaz ilustracji i tabel	37

I. DESCRIPTIVE SECTION

Cezary Kardasz

History and the Spatial Development of the Town	20
Bibliography of the history of the town (selection)	31
Description of maps and sights	35
List of Figures and Tables	38

II. CZĘŚĆ KARTOGRAFICZNA

1. Puck. Plan katastralny, 1810; <i>opracowanie kartograficzne: Radosław Golba; opracowanie historyczne: Cezary Kardasz</i>	
2. Puck. Rozwój przestrzenny miasta, XIII–XX w.; <i>opracowanie kartograficzne: Radosław Golba; opracowanie historyczne: Cezary Kardasz, Michał Starski</i>	
3. Puck. Plan miasta i fortyfikacji z 1702 roku.	
4. Puck. Delineatio situs Pucensis observata Anno 1634, 30 Septemb Getkant, 1634	
5. Puck. Plan twierdzy, 1774	
6. Puck. Okolice miasta, 1796–1802	
7. Puck. Plan miasta i okolic, 1810	
8. Puck. Plan i miasta i okolic, 1853	
9. Puck. Plan sieci drożnej miasta i najbliższej okolicy, 1897	
10. Puck. Plan miasta, ok. 1900	
11. Puck. Fragment planu katastralnego, 1906 (1933)	
12. Puck. Plan sytuacyjny miasta, ok. 1930	
13. Puck. Okolice miasta, 1910	
14. Puck. Ortofotomapa, 2016	
15. Puck. Mapa topograficzna, 1999/2000	
16. Puck. Zdjęcie lotnicze, 2013	

II. CARTOGRAPHIC SECTION

1. Puck. Cadastral map, 1810; <i>cartographic editing: Radosław Golba; historical editing: Cezary Kardasz</i>	
2. Puck. Spatial development of the town 13th–20th c.; <i>cartographic editing: Radosław Golba; historical editing: Cezary Kardasz, Michał Starski</i>	
3. Puck. The plan of the town and fortifications, 1702.	
4. Puck. Delineatio situs Pucensis observata Anno 1634, 30 Septemb Getkant, 1634	
5. Puck. Plan of the town fortress, 1774	
6. Puck. Surroundings of the town, 1796–1802	
7. Puck. Map of the town and vicinity its, 1810	
8. Puck. Map of the town and its, 1853	
9. Puck. Map of the road network of the town and and its immediate vicinity, 1897	
10. Puck. Map of the town, ca. 1900	
11. Puck. A fragment of cadastral map, 1906 (1933)	
12. Puck. Site plan of the town, ca. 1930	
13. Puck. Vicinity of the town, 1910	
14. Puck. Orthophotomap, 2016	
15. Puck. Topographic map, 1999/2000	
16. Puck. Aerial photograph, 2013	

WPROWADZENIE

Atlas historyczny Pucka jest kolejnym zeszytem pierwszego tomu *Prusy Królewskie i Warmia*, publikowanego w ramach serii „Atlas Historyczny Miast Polskich”. Atlas ten wydawany jest z inicjatywy i pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast (*The International Commission for the History of Towns*), która na kongresie w Wiedniu w 1965 roku uznała wydawanie atlasów miast europejskich za jeden z głównych celów swojej działalności naukowej. Podstawowe zasady edycji zostały wypracowane na konferencji w Oxfordzie w 1968 roku, a następnie ponownie przedyskutowane i uzupełnione na konferencji wydawców atlasów w Münster w roku 1995. Zgodnie z tymi wskazówkami, atlasy narodowe powinny być wydawane w formie odrębnych zeszytów poświęconych poszczególnym miastom. Najważniejszym celem tego przedsięwzięcia jest utworzenie bazy źródłowej do badań porównawczych nad urbanizacją Europy i przestrzennymi przemianami miast. Ponadto zawarty w atlasów materiał kartograficzny może być wykorzystywany:

- 1) do celów komunalnych, do prac urbanistycznych, architektonicznych, konserwatorskich i związanych z ochroną środowiska,
- 2) do celów pedagogicznych i dydaktycznych w szkołach i uczelniach wyższych,
- 3) do popularyzacji wiedzy o przeszłości miast.

Zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Komisji Historii Miast, najważniejszą mapą każdego zeszytu jest plan pomiarowy z epoki przedprzemysłowej w skali 1 : 2: 500. Do kanonu edytorskiego należą ponadto: współczesna mapa miasta, historyczna mapa regionu w skali od 1 : 25 000 do 1 : 100 000, mapa rozwoju przestrzennego miasta w skali 1 : 10 000. Poza tym atlasy mogą zawierać – odpowiednio do możliwości wydawców – mapy tematyczne oraz reprodukcje najbardziej interesujących źródeł kartograficznych i widoków. Integralną składową każdego zeszytu jest opracowanie przedstawiające dzieje miasta ze szczególnym

uwzględnieniem rozwoju przestrzennego i wyników badań urbanistycznych oraz opis reprodukcji i wskazówki bibliograficzne.

Dotychczas pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast ukazały się atlasy ponad pięciuset dziewięćdziesięciu miast z dwudziestu krajów Europy (zob. lista atlasów: https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/taedtegeschichte/portal/europaeischestaedteatlanten/european_towns_atlases_updated_master.pdf). Projekt „Atlas historyczny miast polskich” został zapoczątkowany przez prof. Antoniego Czacharowskiego w 1993 roku w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W następnych latach prace nad atlasami miast Śląska podjął zespół wrocławski pod kierunkiem prof. Marty Młynarskiej-Kaletynowej i prof. Rafała Eysymontta oraz zespół krakowski pod kierunkiem prof. Zdzisława Nogi przygotowujący atlasy miast małopolskich. W 2021 roku zespół pod kierunkiem prof. Urszuli Sowiny opublikował atlas Kalisza, który jest pierwszym zeszytem tomu szóstego poświęconego Wielkopolsce. Obecnie w przygotowaniu znajduje się atlas Warszawy, który zainauguruje tom siódmy Mazowsze. Efektem dotychczasowych badań i opracowań jest opublikowanie ponad czterdziestu atlasów polskich miast oraz przygotowanie do druku kilku kolejnych zeszytów (lista atlasów: <http://atlasmiast.umk.pl/atlas/>).

W pracach nad atlasem miasta Pucka spotkaliśmy się z życzliwym wsparciem wielu osób i instytucji. Za udostępnienie źródeł kartograficznych dziękujemy Archiwum Państwowemu w Gdańsku, Muzeum Ziemi Puckiej w Pucku, Tajnemu Archiwum Państwowemu Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz), Pruskiej Bibliotece Państwowej (Preußische Staatsbibliothek) w Berlinie oraz Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Roman Czaja
Radosław Golba

INTRODUCTION

The historical atlas of Puck is another fascicle of the third volume *Royal Prussia and Ermland* published within the series of “Historical Atlas of Polish Towns”. This atlas is published on the initiative and under the patronage of the International Commission for the History of Towns which, at the annual meeting in Vienna in 1965, decreed the publication of the atlases of European towns to be one of the major aims of its scientific activity. The fundamental rules of the edition of atlases were set out at the conference in Oxford in 1968; they were later discussed and completed at the conference of the atlas’ publishers held in Münster in 1995. According to these guidelines, national atlases should be issued in the form of separate fascicles devoted to individual towns. The most important aim of the venture is to create a source database for the comparative research on the urbanisation of Europe and spatial transformation of towns. Moreover, the cartographic material included in may be used:

- 1) for communal purposes as well as urban, architectural, and conservation works including the environmental protection,
- 2) for pedagogical and teaching purposes in schools and universities,
- 3) for disseminating knowledge about the history of towns.

In accordance with the recommendations of the International Commission for the History of Towns, the most important map of every fascicle is a cadastral map from the pre-industrial period at a scale of 1 : 2,500. The editing canon also comprises: a contemporary map of the town, a historical map of the region at a scale from 1 : 25,000 up to 1 : 100,000, as well as the map of the spatial development of the town at a scale of 1 : 10,000 or 1 : 5,000. Atlases may include thematic maps and reproductions of the most interesting cartographic sources and views, to the extent possible for the publishers. An integral part of each fascicle is the text presenting history of the town focused primarily on the spatial development and the results of

urban development research, the description of reproductions, and bibliographic references.

As of today, over five hundred and ninety atlases from twenty European countries (see the list of the atlases: https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/taedtegeschichte/portal/europaeischestaedteatlanten/european_towns_atlases_updated_master.pdf) have been published under the patronage of the International Commission for the History of Towns. The project “Atlas historyczny miast polskich” (“Historical Atlas of Polish Towns”) was originated by Prof. Antoni Czacharowski in 1993 in the Institute of History and Archival Sciences of the Nicolaus Copernicus University in Toruń. In next years, the project was also undertaken by the Wrocław team supervised by Prof. Maria Młynarska-Kaletynowa and Prof. Rafał Eysymontt, publishing the atlases of Silesian towns, and Cracow team, publishing atlases of towns of Lesser Poland under the supervision of Prof. Zdzisław Noga. In 2021, another team led by Professor Urszula Sowina published the atlas of Kalisz, which is the first fascicle of volume six – Greater Poland. An atlas of Warsaw is currently in preparation and will inaugurate volume seven of Masovia.

As a result of the research, of more than forty atlases of towns have been published so far (see the list of the atlases: <http://atlasmiast.umk.pl/atlas/>), whereas several other atlases are ready for printing.

During our work on the atlas of the Puck fascicle we have received kind support from many people and institutions. We would like to thank the the State Archives in Gdańsk, the Museum of Puck Land in Puck, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz and Preußische Staatsbibliothek in Berlin, and yeh University Library of Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Roman Czaja
Radosław Golba

The scientific work was financed as part of the project “The National Programme for the Development of Humanities”
by the Ministry for Science and Higher Education
in the years 2017–2023, project number 11H 16 020 984

HISTORIA, ROZWÓJ PRZESTRZENNY I SPOŁECZEŃSTWO MIASTA

CEZARY KARDASZ

I. GEOGRAFICZNE I OSADNICZE WARUNKI POWSTANIA MIASTA

Puck jest położony u ujścia rzeki Płutnicy do Zatoki Puckiej, w północno-wschodniej części Kępy Puckiej – jednej z wysoczyzn morenowych Pomorza. Panujące na ziemi puckiej dogodne warunki terenowe, glebowe i hydrograficzne przyciągały osadników już okresie pradziejowym. Pierwsze ślady działalności człowieka na tym obszarze sięgają VII i VI tysiąclecia przed naszą erą. W okresie późnego neolitu (2500–1700 p.n.e.) w okolicach dzisiejszego Pucka funkcjonowały osady łowców fok. W epoce brązu (1400–800 p.n.e.) wcześniejsze społeczności zbieracko-łowieckie zastąpiła ludność kultury łużyckiej. W epoce żelaza, w młodszym okresie halsztackim (550–125 p.n.e.) na Pomorzu Wschodnim pojawili się przedstawiciele kultury pomorskiej, która zanikła w IV wieku przed naszą erą. W późniejszym czasie (połowa I wieku p.n.e.) na ziemi puckiej osiedlili się Celtowie, następnie, już w naszej erze, przybyli tam Goci (I–III wiek n.e.). Bytujące na tym terenie społeczności rozwijały się wykorzystując sąsiedztwo szlaku bursztynowego. W okolicach Pucka odkryto nieliczne skarby z okresu wpływów rzymskich (IV–VI wiek n.e.)¹. W okresie wędrówek ludów, około VI wieku na Pomorze Wschodnie napłynęła ludność słowiańska. W IX–X wieku na terenie dzisiejszego miasta funkcjonowała osada z portem. Nie można jednak jednoznacznie potwierdzić ciągłości osadniczej pomiędzy wczesnośredniowieczną osadą portową a wsią książęcą wzmiankowaną w początku XIII wieku².

II. MIASTO W ŚREDNIOWIECZU I CZASACH NOWOŻYTNYCH

Miasto nazwano od przepływającej obok rzeki Płutnicy, której miano pochodzi od archaicznego wyrazu „pula”, w tym kontekście oznaczającego rozlaną, stojącą wodę. W XIII wieku nazwę miasta zapisywano w postaci: *Pużk*, *Pulżig*, *Putżik*, *Pucżsko*,

natomiast w XIV stuleciu pojawiały się jej niemieckie formy: *Punwzig*, *Putzke*³. Najstarsza wzmianka o Pucku pochodzi z 1220 roku – występuje w dokumencie księcia pomorskiego Świętopelka wystawionym dla klasztoru cystersów w Oliwie⁴ i dotyczącym przeprowadzonej na prośbę zakonników wymiany wsi Puck (uzyskanej przez klasztor w początku XIII) wieku na wieś Małe Starzyno (ob. Starzyński Dwór)⁵.

W 1116 roku Pomorze wraz z terenem dzisiejszego Pucka włączone zostało do państwa Piastów. Ówczesna wieś Puck leżała w granicach gdańskiego okręgu grodowego, przekształconego następnie w kasztelanie gdańską. Stanowiła wówczas centrum okolicznego osadnictwa sięgającego Rumii, Bieszkowic, Łężyc i Chwarzna⁶. Najprawdopodobniej w latach 1269–1271, w czasie toczącej się na Pomorzu wojny domowej pomiędzy synami księcia Świętopelka Mściwojem II i Warcisławem II lub niebawem po jej zakończeniu utworzono kasztelanie pucką. Nowa jednostka administracyjna, powstała w wyniku podziału kasztelanii gdańskiej, po raz pierwszy jest wzmiankowana w dokumencie z 1277 roku⁷, natomiast kasztelan pucki Ścibor występuje w źródłach już w 1271 roku⁸. Znamy trzech kasztelanów puckich, którzy działali do czasu włączenia Pomorza w obręb władztwa zakonu niemieckiego; ostatnim, potwierdzonym w źródłach jeszcze w 1316 roku, był Wojsław⁹.

Przyjęta przez Franza Schultza lokalizacja grodu kasztelanii w miejscu późniejszej siedziby urzędników zakonnych nie znalazła potwierdzenia w przeprowadzonych na tym terenie badaniach archeologicznych¹⁰. Nowe wyniki podają też w wątpli-

¹ D. Król, J. Kurowska, *Pradzieje*, [w:] *Historia Pucka*, red. A. Groth, Gdańsk 1998, s. 9–20.

² M. Popek, *Średniowieczny port w Zatoce Puckiej w świetle badań archeologicznych*, Toruń 2023, s. 199–200; M. Starski, *Uwarunkowania lokalizacji i rozplanowanie miasta lokacyjnego w Pucku*, [w:] *Puck. Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*, red. M. Starski, Warszawa 2017, s. 44.

³ J. Treder, *Puck*, [w:] *Nazwy miast Pomorza Gdańskiego*, red. H. Górnowicz, Z. Brocki, wyd. 2, red. E. Breza, J. Treder, Gdańsk 1999, s. 171–173.

⁴ *Pommerellisches Urkundenbuch*, hrsg. vom Westpreussischen Geschichtsverein, bearb. v. M. Perlach, Danzig 1882, nr 18; K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII–XIII wieku*, Poznań 1960, s. 189.

⁵ B. Śliwiński, *Dzieje Pucka w świetle najstarszych źródeł pisanych (do 1308 r.)*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 55 i n.; M. Starski, *Uwarunkowania* (jak przyp. 2), s. 44.

⁶ K. Ślaski, *Podziały* (jak przyp. 4), s. 189–190.

⁷ *Pommerellisches Urkundenbuch* (jak przyp. 4), nr 288.

⁸ Ibidem, nr 248. J. Kruppé, M. Milewska, *Puck. Archeologia o narodzinach miasta*, Warszawa 2015, s. 12, błędnie podają, że informacja o kasztelanii puckiej pochodzi z 1283 r.

⁹ B. Śliwiński, *Dzieje Pucka* (jak przyp. 5), s. 64.

¹⁰ F. Schultz, *Dzieje powiatu wejherowskiego i puckiego*, Wejherowo 2011, s. 110.

wość możliwość usytuowania grodu na południowo-wschodnim skraju Kępy Swarzewskiej, wskazując jako jego prawdopodobne położenie wschodnią stronę późniejszego kościoła parafialnego pw. św. Piotra i Pawła¹¹. Zgodnie z ustaleniami archeologów przedlokacyjny pucki zespół osadniczy obejmował, poza bezpośrednim sąsiedztwem kościoła, teren sięgający około 50 metrów na zachód i południe od niego, a w kierunku wschodnim dochodzący do dzisiejszego portu jachtowego. Teren ten, o policentrycznym układzie przestrzennym – z kościołem, prawdopodobną siedzibą kasztelana w centrum i placem targowym w kierunku wschodnim – rozszerzał się nieco na południe¹².

W 1309 roku Puck wraz z całym Pomorzem Gdańskim włączony został w granice władztwa zakonu niemieckiego. Obszar dawnej kasztelanii puckiej, określanej jako „territorium Pucense” lub „Putzker gebiet”, wszedł w skład nowo powołanego komturstwa gdańskiego, tym samym gród pucki gród na pół wieku stracił status lokalnego ośrodka władzy. Dawna wieś książęca przeszła we władanie przedstawicieli lokalnego rycerstwa. Pierwsze dziesięciolecia po zmianie przynależności terytorialnej nie wpłynęły wyraźnie na dynamikę rozwoju Pucka. W latach sześćdziesiątych XIV wieku z Gdańska do Pucka przeniesiono siedzibę rybackiego – urzędnika zakonnego sprawującego nadzór nad rybolówstwem na obszarze komturstwa. Rybacki pucki („magister piscature in Pucz” po raz pierwszy wzmiankowany jest w 1368 roku¹³. Początkowo niewielka rola rybackich z biegiem lat rosła, co odzwierciedlają dalsze kariery członków Zakonu pełniących ten urząd. Ostatni z nich, Heinrich von Richtenberg (1453–1456), osiągnął godność wielkiego mistrza¹⁴.

Narastający w ciągu pierwszej połowy XV wieku konflikt między stanami pruskimi a zakonem niemieckim nie ominął Pucka, puccy rajcy aktywnie uczestniczyli w zjazdach stanowych¹⁵. Po wybuchu powstania przeciw władcy terytorialnemu w lutym 1454 roku miasto dość szybko znalazło się w rękach wojsk Związku Pruskiego. Na zjeździe w Grudziądzu 12 kwietnia 1454 roku reprezentujący Puck Jacob Steinbrucker przywiesił pieczęć miasta pod aktem przysięgi na wierność królowi polskiemu. W końcu czerwca 1454 roku król Polski zastawił dochody z okręgu puckiego rajcom gdańskim jako zadośćuczynienie za wydatki ponoszone w związku z działaniami zbrojnymi przeciw Zakonowi. W kolejnym roku król oddał Gdańskowi w zastaw cały okręg pucki wraz miastem i Wsią Pucką. Puck partycypował w kosztach prowadzonych działań wojennych także bezpośrednio, między innymi w lipcu 1454 roku opłacił składkę związkową, której wysokość ustalono na 100 grzywien. W 1457 roku gdańszczanie poszukując gotówki na sfinansowanie rosnących wydatków odsprzedali okręg pucki królowi szwedzkiemu Karolowi Knutsonowi¹⁶. Po zajęciu Pucka przez wojska Związku

Pruskiego prawdopodobnie – wzorem innych ośrodków – zniszczono siedzibę zakonnego rybackiego, Knutson bowiem dążył do jej odbudowy. W 1460 roku Puck został zajęty i splądrowany przez zaciężnych zakonu niemieckiego dowodzonych przez Fryca Rewenecką i w ich rękach pozostawał do września 1464 roku. Następnie po pięciomiesięcznym oblężeniu został zdobyty przez oddziały gdańszczan, którzy w listopadzie 1468 roku przekazali go dowódcom polskim¹⁷.

W 1466 roku na mocy postanowień drugiego pokoju toruńskiego Puck wraz z Pomorzem znalazł się w granicach Prus Królewskich inkorporowanych do Królestwa Polskiego. Utworzono starostwo puckie, które w zależności od okresu obejmowało od trzydziestu pięciu do czterdziestu jeden osad¹⁸. W 1491 roku monarcha ponownie zastawił starostwo puckie gdańszczanom, pozostawało ono w ich posiadaniu aż do 1545 roku. Od tego czasu starostwem zarządzali przedstawiciele szlachty polskiej związani z królem; w latach 1582–1627 była to wywodząca się z Pomorza Gdańskiego rodzina Wejherów. Okres wojen szwedzkich przyniósł kolejne oblężenia i zniszczenia miasta (1627, 1629, 1655). Negatywne dla Pucka skutki miało też stacjonowanie w nim wojsk pułkownika Jana Lanckorońskiego. W 1678 roku starostą puckim został król Polski Jan Sobieski, a po jego śmierci starostwem zarządzali wdowa i synowie. Wojny przetaczające się przez kraj w XVIII stuleciu skutkowały dalszym pogorszeniem sytuacji miasta; oblężenia, rekwizycje i postoje wojsk wiązały się ze znacznymi zniszczeniami. Rządy starostów królewskich trwały w Pucku do września 1772 roku. Po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej miasto przejęli komisarze króla pruskiego¹⁹.

*

W latach 1340–1350 zakon niemiecki prowadził akcję intensywnej urbanizacji Pomorza Gdańskiego. Wśród lokowanych w tym okresie czternastu ośrodków miejskich był także Puck. Przywilej lokacyjny dla Pucka i Wsi Puckiej został wydany 16 listopada 1348 roku w Malborku²⁰. Zgodnie z prawem chełmińskim, które otrzymali puccy mieszczenie, władzę ustawodawczą i wykonawczą w mieście i w obrębie patrymonium sprawowała dziewięćoosobowa rada miejska. Sprawy sądowe mieszczan rozpatrywała złożona z sześciu członków ława miejska, której przewodniczył soltys (dane dotyczące liczby urzędników pochodzą z XVII–XVIII wieku). W okresie przynależności ziemi puckiej do władztwa zakonu niemieckiego pozycja soltysa pozostawała silna, a rada występowała samodzielnie w sprawach dotyczących kościoła parafialnego, podziałów majątkowych, przestrzeni wspólnej i majątku gminy²¹. W epoce nowożytnej do

¹⁷ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Oświęcim 2014, s. 672–673.

¹⁸ W. Odyniec, *Starostwo puckie 1546–1678*, Gdańsk 1961, s. 37 i n.

¹⁹ A. Groth, *Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 93–96.

²⁰ *Preußisches Urkundenbuch*, Bd. 4 (1346–1351), hrsg. im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von Hans Koeppen, Marburg 1960, nr 369; S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój, przekształcenia, kompetencje*, Toruń 2001, s. 125; R. Czaja, *Urbanizacja kraju*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach: władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2009, s. 193.

²¹ F. Schultz, *Dzieje* (jak przyp. 10), s. 181.

¹¹ M. Starski, *Uwarunkowania* (jak przyp. 2), s. 47.

¹² Ibidem, s. 48–49.

¹³ K. Bruski, *Puck w czasach krzyżackich*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 68–70.

¹⁴ *Dostojnicy zakonu niemieckiego w Prusach i baliwatach kamery wielkomistrzowskiej w Rzeszy do 1525 roku*, oprac. i wstęp D. Heckmann, Toruń 2020, s. 581.

¹⁵ R. Czaja, *Małe miasta na zjazdach stanów pruskich do 1454 r.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia” 28 (2001), s. 101.

¹⁶ K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 86–87.

połowy XVII wieku sąd miejski w Pucku służył także okolicznej szlachcie jako instytucja, w której rejestrowano transakcje kupna-sprzedaży nieruchomości i sprawy sporne. Reprezentację ogółu obywateli stanowił Trzeci Ordynek złożony z dwunastu wybieranych dożywotnio przedstawicieli cechów rzemieślniczych²². Organ ten, podobnie jak w innych miastach pruskich, funkcjonował prawdopodobnie od połowy XVI wieku²³.

*

Proces lokacji, przestrzennie i funkcjonalnie nawiązując do wcześniejszego osadnictwa, wprowadzał całkowicie nową jakość w rozplanowaniu terenu, stosunkach społecznych i gospodarczych²⁴. Teren przeznaczony pod lokowane miasto miał zostać podzielony na 100 parcel szerokich na 3 i długich na 7 prętów chelmińskich (1 pręt = 4,32 m). Zgodnie z postanowieniami zawartymi w przywileju lokacyjnym jedną z działek, wolną od opłat, miał otrzymać soltys w dziedziczne posiadanie. Mieszkańcy miasta zostali zobowiązani do płacenia rocznego czynszu w wysokości 4 skojców od działki; opłatę należało wносить w dniu św. Marcina (11 listopada). Czynsze i inne dochody uzyskane w mieście miały być dzielone pomiędzy władzę terytorialnego (połowa) oraz soltysa i mieszczan (po jednej czwartej), natomiast dochody z sądów pomiędzy soltysa i Zakon. Do wyłącznej kompetencji władcy pozostawiono sądownictwo przestępstw popełnianych na drogach publicznych. W przywileju wskazano teren patrymonium: miasto otrzymało 18 łanów gruntów (1 łan = 30 morg = 16,8 ha), z których 14 łanów bez 10 morgów leżało na bagnie puckim, pozostałe 4 łany i 10 morgów na bagnie gnieźdźewskim, a ponadto 15 łanów w lesie nazywanym Campyn (prawdopodobnie w Puszczy Darżlubskiej). Miasto uzyskało też prawo posiadania jednej wielkiej sieci i wolnego łowienia ryb zarówno w Zatoce Puckiej, jak i Bałtyku. Mieszkańcom miasta i wsi przyznano też prawo pozyskiwania drewna z terenu patrymonium i spławiania go rzeką Redą do morza. Wieś Pucka otrzymała łącznie 60 łanów, w tym 4 łany wolne stanowiły uposażenie plebana, a kolejne 6 łanów – uposażenie soltysa. Z treści przywileju można wysnuć wniosek, że teren przeznaczony pod lokowany ośrodek miejski nie był wcześniej zagospodarowany: jest w nim mowa o wytyczeniu działek, ale nie wspomina się o urządzeniach handlowych ani łaźni. Odmienne przedstawia się sytuacja Wsi Puckiej: wyznaczenie w jej obrębie uposażenia plebana i soltysa oraz stosunkowo wysoki wymiar czynszu wskazują, że w momencie lokacji był to teren zagospodarowany²⁵. Pozwala to na przeczące tezom starszej historiografii stwierdzenie, że obszar lokowanej wraz z miastem Puckiem Wsi Puckiej pokrywał się z terenem książęcej wsi funkcjonującej od XIII wieku²⁶.

*

Lokacyjny Puck miał charakterystyczny dla małych miast pruskich kształt regularnego czworoboku z centralnie umiejscowionym rynkiem i zajmował teren o powierzchni 8,3 ha²⁷. Zaliczał się zatem do małych miast pruskich, choć w tej grupie – o przeciętnej powierzchni wynoszącej około 6,5 ha – był jednym z większych ośrodków na Pomorzu Gdańskim, ustępując tylko Chojnicom (9 ha)²⁸. W wydłużonym w kierunku południowym prostokącie puckiego założenia lokacyjnego wydzielono dwanaście regularnych bloków. Pewne nieregularności widoczne w jego północnej części wynikały z dostosowania układu urbanistycznego do stojącego już kościoła, który stał się farą dla miasta i sąsiednich miejscowości²⁹. Obok świątyni, prawdopodobnie w południowej i wschodniej części bloku wyznaczono teren na cmentarz. W jego obrębie musiało się także znajdować wzmiankowane w źródłach ossuarium³⁰. Na zachód od kościoła zarezerwowano miejsce na siedzibę administracji zakonnej. Dziewięć bloków położonych na południe od zamku i kościoła przeznaczono pod zabudowę mieszczańską, jednym blokiem oddzielając świątynię od rynku. Kwartał centralny, powiększony o część bloku przylegającego doń od północy, zajmował rynek. Wychodziło z niego osiem ulic, z których cztery prowadziły bezpośrednio do bram miejskich. Na linii północ-południe główna oś komunikacyjna biegła równoległymi ulicami Kowalską (ob. Bogusława) i dzisiejszą Gdańską (w okresie średniowiecza prawdopodobnie nosiła nazwę Szewskiej³¹), dalej przez rynek w kierunku obecnych ulic Morskiej i Kościelnej, a następnie przez plac wokół kościoła parafialnego w stronę wiodącej na nabrzeże bramy Korabnej (Wodnej). Na linii wschód-zachód najistotniejszą rolę odgrywały ulice bramne: Rybacka (ob. 1 Maja) i Młyńska (ob. 10 Lutego), mniejsze znaczenie miały dzisiejsza ulica Sambora, Więzienna (ob. Pokoju), ulica za cmentarzem (ob. Judyckiego) i tzw. Stara ścieżka kościelna (Alter Kirchen Gang), której widocznym śladem jest dziś wąska, niezabudowana parcela nr 137 na zapleczu domu przy ul. Morskiej³². W 1514 roku wzmiankowana jest ulica Słodowa (*Molter Gasse*), której pewnej lokalizacji nie udało się ustalić. Analiza zapisów źródłowych wraz z rekonstrukcją cieków wodnych i odprowadzenia wody pozwala sytuować ją w południowo-wschodniej części miasta, prawdopodobnie w ciągu dzisiejszej ulicy Sambora³³.

Treść przywileju lokacyjnego może wskazywać, że teren przeznaczony pod budowę miasta był już w jakiś sposób ufortyfikowany i otoczony fosą. Od zachodu funkcję fosy pełnił obec-

²⁷ R. Czaja, *Urbanizacja kraju* (jak przyp. 20), s. 194; *Atlas Historyczny Miast Polskich*, t. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 7: *Chojnice*, oprac. hist. R. Czaja, oprac. kart. R. Golba, Z. Kozieł, I. Lewandowska, Toruń 2013, s. 8.

²⁸ *Atlas Historyczny Miast Polskich* (jak przyp. 27), s. 8.

²⁹ Dzieje parafii i kościoła szerzej omawia K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 77–84, tam też dalsza literatura.

³⁰ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APGd.), Akta Miasta Pucka (dalej: AMP), sygn. 519/41, pag. 15v.

³¹ Na podstawie przeprowadzonej dotychczas kwerendy także w źródłach nowożytnych nie udało się pewnie ustalić lokalizacji ulicy Szewskiej, najbardziej prawdopodobną wskazuje C. Kardasz, *Przestrzeń, społeczeństwo i gospodarka późnośredniowiecznego Pucka w świetle źródeł pisanych*, [w:] *Puck* (jak przyp. 5), s. 74–75.

³² J. Kruppé, M. Milewska, *Puck* (jak przyp. 8), s. 51.

³³ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 37r; ibidem, sygn. 519/42, pag. 56r. Por. C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 75–76.

²² Ibidem, s. 182.

²³ A. Groth, *Czasy* (jak przyp. 19), s. 126.

²⁴ B. Śliwiński, *Dzieje Pucka* (jak przyp. 5), s. 59–60; B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Warszawa 1976, s. 67–97.

²⁵ K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 74–75.

²⁶ M. Starski, *Uwurunkowania* (jak przyp. 2), s. 45.

nie skanalizowany, płynący z południa strumień (wzdłuż obecnej ul. Wojska Polskiego). Pierwotnie przecinał on południowo-zachodni kwartał pomiędzy dzisiejszymi ulicami Bogusława, Sambora, Jana III Sobieskiego i Wałową. Po 1348 roku odcinek tego strumienia od Bramy Gdańskiej skierowano do fosy miejskiej, co widoczne jest jeszcze na planie miasta z 1810 roku. Średniowieczne obwarowania w nie najlepszym stanie przetrwały do okresu wojen szwedzkich. W latach trzydziestych XVII wieku podjęto prace modernizacyjne i rozbudowano fortyfikacje. Bramy wzmocniono bastionami, a mury wałem ziemnym, łącząc miasto i zamek w jeden obiekt obronny³⁴. Nierozzerwalnie związany z morzem Puck już w drugiej połowie XVI wieku stał się portem wojennym³⁵. Realizując plany królewskie starosta pucki Ernest Wejher organizował w Pucku flotę kaperską. W XVII wieku wraz z rosnącym zagrożeniem od strony morza, spowodowanym zaangażowaniem Rzeczypospolitej w rywalizację ze Szwecją, wzrosło też znaczenie Pucka. W 1632 roku zapadła decyzja o rozbudowie puckich fortyfikacji, w kolejnych dziesięcioleciach prowadzono dalsze prace w tym zakresie. Przebudowano też teren dawnego zamku tworząc arsenal (il. 1)³⁶.

Znajdujący się w centrum założenia lokacyjnego plac rynkowy ma wymiary 110 × 43 m. Analiza planu i rozmiarów działek wskazuje – co potwierdzają badania archeologiczne – że w okresie średniowiecza powierzchnia rynku mogła być nieco większa, działki w blokach przyrynkowych powiększono bowiem o 2–3 metry kosztem przestrzeni publicznej³⁷. Przypuszczalna powierzchnia rynku, wynosząca około 5500 m², była zbliżona do rynków innych małych miast pruskich. Po raz pierwszy główny plac Pucka jest wzmiankowany w źródłach w 1418 roku w związku z zadłużeniem mieszczącej się przy nim nieruchomości³⁸. W najstarszej księdze miejskiej wzmiankowany jest też Targ Węglowy (niem. Kohlenmarkt)³⁹ – stanowił on wyodrębnioną przestrzeń w północnej (w sąsiedztwie ław mięsnych) lub wschodniej (potwierdzone archeologicznie ślady zabudowy drewnianej przy ratuszu) części rynku⁴⁰. W centrum placu rynkowego stał ratusz⁴¹. Pierwsze datowane wzmianki o siedzibie puckich władz komunalnych pochodzą z 1432 roku⁴². Bliższych informacji na temat tego obiektu dostarczają tylko źródła archeologiczne,

wedle których mógł on zostać wzniesiony w końcu XIV wieku⁴³. Poza ratuszem i przylegającymi do niego od wschodu kramami rynek był niezabudowany w sposób trwały⁴⁴; jedynie w północnej jego części stały lawy rzeźnicze⁴⁵.

Rosnące znaczenie Pucka w strukturze administracyjnej zakonu niemieckiego wiązało się z rozbudową usytuowanej w północno-zachodniej części miasta siedziby krzyżackich urzędników⁴⁶. Dwór zakonny po raz pierwszy wzmiankowany w 1384 roku⁴⁷. W XV wieku obok trzykondygnacyjnego budynku stały zabudowania gospodarcze, oddzielone od miasta murem lub fosą⁴⁸. W sąsiedztwie zamku znajdować się mogło niewielkie przejście w murze obronnym wiodące w kierunku młynów funkcjonujących nad stawem Młyńskim⁴⁹. Staw był zasilany wodami płynącego z zachodu strumienia nazywanego Walewką⁵⁰. Podczas prac badawczych prowadzonych wzdłuż ul. Zamkowej (na wysokości ul. Książęcej) odkryto palisadę stanowiącą umocnienie brzegu, którą datowano dendrochronologicznie na czwartą ćwierć XV wieku⁵¹. Niektóre odcinki strumienia są widoczne również i obecnie, ale większość jego biegu została skanalizowana i ukryta w instalacji podziemnej.

Podstawowym typem parceli w piętnastowiecznym Pucku była działka mieszkalna z zapleczem gospodarczym określana jako *erbe*, rzadziej *erbebus*, *wanbus* bądź *bus*. Zgodnie z przywilejem lokacyjnym na terenie miasta miało powstać sto działek tego typu, każda długości siedmiu prętów i szerokości trzech prętów (30,2 × 12,9 m). Analiza planu z 1810 roku, a także badania archeologiczne wskazują jednak, że w późnośredniowiecznym Pucku – szczególnie w blokach przyrynkowych – funkcjonowały także działki półtorapętowe⁵²; zachowane granice tych parcel datowane są na drugą połowę XIV wieku, co pozwala przyjąć, że zostały one wytyczone jako połówki działek postulowanych w przywileju lokacyjnym⁵³. Do początku XVI wieku parcele tego typu wzmiankowane są na wszystkich znanych z okresu średniowiecza ulicach i placach: przy Rynku było ich 12, przy ul. Rybackiej – 13, Kowalskiej – 12, Szewskiej – 16, Młyńskiej – 13, Więzienniej – 1, w pobliżu cmentarza – 6, przy Bramie Gdańskiej – 6⁵⁴. Proces podziału pierwotnych działek, w przeciwieństwie do innych małych miast pruskich, przebiegał w Pucku stosun-

³⁴ K. M. Kowalski, *Rozwój przestrzenny Pucka jako miasta, fortecy i portu wojennego*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 117–118.

³⁵ G. Piwnicki, A. Klein, *Polska polityka morska za panowania ostatnich dwóch Jagiellonów i jej pokłosie*, „Studia Gdańskie” 31 (2012), s. 237.

³⁶ K. M. Kowalski, *Rozwój przestrzenny* (jak przyp. 34), s. 116–118.

³⁷ M. Starski, *Dzieje rynku w Pucku* (Pl. 65–79), „Światowit” 49 (2010), s. 150; Z. Maciakowska, „...bynnen dem rynsteyne”. *Gospodarowanie skrajnym pasem ulicy w Gdańsku w późnym średniowieczu i w czasach wczesnonowoczesnych*, [w:] *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowoczesnego miasta Europy Środkowej. Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt Mitteleuropas*, red. S. Krabath, J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2011, s. 249–258.

³⁸ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 11r.

³⁹ Ibidem, pag. 6v, 10v, 98r.

⁴⁰ C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 72–73.

⁴¹ Wątpliwość co do budowy ratusza w średniowieczu wyraziła M. Berenthal, *Historyczno-urbanistyczne założenie Pucka*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 4 (1971), s. 92.

⁴² APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 15v, 17v.

⁴³ M. Starski, *Rynek miasta lokacyjnego w Pucku w świetle badań archeologicznych*, Warszawa 2015, s. 72–79.

⁴⁴ J. Kruppé, M. Milewska, *Puck* (jak przyp. 8), s. 51.

⁴⁵ M. Starski, *Rynek* (jak przyp. 43), s. 49–50; C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 72–74; APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 34v.

⁴⁶ K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 70.

⁴⁷ *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. v. W. Zisemer, Wiesbaden 1968, nr 683.

⁴⁸ J. Kruppé, M. Milewska, *Dzieje zamku w Pucku*, Warszawa 2014, s. 55.

⁴⁹ H. Domańska, *Puck*, Wrocław 1985, s. 18.

⁵⁰ *Pommerellisches Urkundenbuch* (jak przyp. 4), Nr. 547; W. Łęga, *Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII wieku*, Poznań 1949, s. 27.

⁵¹ *Puck. Przewodnik archeologiczny. W 670 rocznicę lokacji miasta*, red. M. Milewska, M. Starski, Puck–Warszawa 2019, s. 206–207.

⁵² M. Starski, *Zagospodarowanie parcel mieszczkańskich w Pucku jako źródło poznania przemian kulturowych w małym mieście lokacyjnym w późnym średniowieczu*, „Archaeologia Historica Polona” 22 (2014), s. 147.

⁵³ M. Starski, *Zagospodarowanie* (jak przyp. 52), s. 155.

⁵⁴ C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 77.

kowo wolno⁵⁵. Między początkiem XV a drugą połową XVI stulecia niemal nie obserwujemy wzrostu liczby parcel w mieście, a tylko trzy zapiski w księdze miejskiej dotyczą parcel niepełnowymiarowych⁵⁶. Jedną z przyczyn mogła być znaczna rezerwa budowlana, jaką zapewniała stosunkowo duża powierzchnia miasta i duża liczba działek wolnych (płace gospodarcze, ogrody). Nieliczne wzmianki wskazują na funkcjonowanie w Pucku bud, czyli małych budynków bez podwórza; jedna z nich stała w okolicy cmentarza, położenia drugiej nie znamy⁵⁷. Źródła nowożytne informują o łącznie aż 54 nieruchomościach tego typu, przy czym lokalizują je poza miastem⁵⁸.

Działkom miejskim przyporządkowane były tereny gospodarcze, pola, łąki i ogrody, określane jako „przynależności”. Zgodnie z przywilejem lokacyjnym znajdowały się one poza miastem, na terenie patrymonium⁵⁹, chociaż zapisy w księgach miejskich informują, że taki charakter miały też niektóre działki w obrębie miasta⁶⁰. Odrębną kategorię nieruchomości gospodarczych stanowiły mielcuchy (*moltbusse*), w których wytwarzano sól niezbędny do produkcji piwa, spichlerze i wolne lub nie-trwale zabudowane parcele określane jako *hof*, *stete* lub *hofstete* oraz (o czym wspomniano) działki przeznaczone pod uprawę – w księdze puckiej nazywano je *rowm*⁶¹. Pierwsza wzmianka o mielcuchu znajdującym się na ul. Więzienniej pochodzi z roku 1421⁶², kolejne z lat 1423 i 1425 (bez lokalizacji), 1428 (ul. Więzienna), 1440 (bez lokalizacji), 1442 (przy dworze miejskim), 1451, 1468 („przy łąni”), 1452 (bez lokalizacji), 1459 (ul. Rybacka), 1478 („przy łąni”), 1479 (ul. Młyńska?), 1495 (ul. Kowalska, przy Bramie Gdańskiej)⁶³. W pierwszej połowie XVI wieku liczba wzmianek o tym typie nieruchomości rośnie, w 1514 roku mowa jest o mielcuchu na ulicy Słodowej, w latach 1524 i 1526 na Rynku⁶⁴. W ostatnich dekadach XVI stulecia w mieście funkcjonowało co najmniej szesnaście takich urządzeń⁶⁵. Pewną koncentrację działek z mielcuchami zarejestrowano w pobliżu głównej bramy wjazdowej do miasta (Bramy Gdańskiej) oraz w obrębie kwartałów o zabudowie gospodarczej.

W analizowanych źródłach puckich odnajdujemy tylko jedną – pośrednią – informację wskazującą, że na terenie miasta funkcjonował spichlerz. Jest ona jednocześnie pierwszą wzmian-

ką dotyczącą działki gospodarczej (*hof*) – część jej powierzchni zajmowała stodoła (*schune*). Nieruchomość ta, kupiona przez Clausa Flinta w 1412 roku, była usytuowana przy umocnieniach, w sąsiedztwie spichrza należącego do innego mieszczanina⁶⁶. Inna wzmiankowana działka tego typu znajdowała się w sąsiedztwie łąni, a informacja o niej pochodzi z 1423 roku. Z czasem na działce zmienił się rodzaj działalności gospodarczej, przed 1451 rokiem bowiem umieszczono na niej mielcuch, wymieniony przy okazji sprzedaży tej nieruchomości⁶⁷. Kolejne informacje o działkach gospodarczych pochodzą z lat 1423, 1424 (ul. Szewska), 1427 (ul. Więzienna), 1459 („przy murze”), 1476 (ul. Kowalska), 1478 dwukrotnie („przy łąni”), 1483 (bez lokalizacji). Niedatowane wzmianki mówią o takiej działce na ulicy Szewskiej, dwóch położonych w sąsiedztwie obwarowań i jednej działce na ul. Młyńskiej. W kolejnych dziewięciu zapiskach dotyczących parcel gospodarczych brak daty i informacji o ich położeniu. Pola (*rowm*) do początku XVI wieku wzmiankowane są dwukrotnie: w 1450 i 1451 roku⁶⁸. Prawdopodobnie leżały poza murami lub w południowej bądź południowo-wschodniej części miasta. W tej części Pucka odnotowane są także działki puste, które rada miejska przekazywała mieszczanom w zamian za czynsz i zobowiązanie do ich zabudowania⁶⁹. Wszystkie nieruchomości gospodarcze obciążone były świadczeniami na rzecz gminy (czynsze, szarwarki)⁷⁰.

Średniowieczny Puck miał słabo rozwinięte przedmieścia. Bliższe określenie ich wielkości i zasięgu uniemożliwia brak źródeł. Wiemy, że w 1570 roku poza murami miasta znajdowały się łącznie 54 nieruchomości obciążone czynszem⁷¹. Na północ od założenia lokacyjnego rozwinęło się przedmieście określane jako Korabne. Miało ono portowy charakter, znajdowała się tam karczma i kaplica św. Barbary. Na wschód od miasta, za Bramą Rybacką leżała podległa bezpośrednio zakonowi niemieckiemu Wieś Pucka; mimo jej odrębności prawnej można przypuszczać, że pełniła ona funkcję przedmieścia. W źródłach pisanych z początku XVI wieku znajdujemy informacje o domach i ogrodach położonych na „Górcie” za Bramą Rybacką⁷². Po stronie południowej, za Bramą Gdańską w końcu XIV wieku zbudowano szpital św. Jerzego z kaplicą, który funkcjonował do połowy XVII wieku. Na zachód od miasta, za Bramą Młyńską działał młyn. Dalej, na północ od dzisiejszej ul. 10 Lutego, w kierunku ujścia Płutnicy, na terenie określanym jako Koppel rozciągały się ogrody i łąki miejskie⁷³. W takim kształcie przedmieścia funkcjonowały do okresu wojen szwedzkich. W latach 1626–1627 zniszczona została Wieś Pucka i prawdopodobnie przedmieście

⁵⁵ R. Czaja, *Miasta i przestrzeń miejska w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radziński, Toruń 2013, s. 96.

⁵⁶ T. Lewerenz, *Die Größenentwicklung der Kleinstädte in Ost- und Westpreußen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Marburg 1976, s. 144.

⁵⁷ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 8v.

⁵⁸ *Źródła dziejowe*, t. XXIII: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. XII: *Prusy Królewskie*, wyd. J. T. Baranowski, Warszawa 1911, s. 270.

⁵⁹ K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 74.

⁶⁰ C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 78.

⁶¹ *Glosarium wyrazów i zwrotów ze średniowiecznych źródeł pruskich*, oprac. K. Kościński, J. Tandecki, Toruń 2011, s. 231, 267.

⁶² APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 15v.

⁶³ W trakcie badań archeologicznych odkryto łącznie pozostałości ośmiu pieców słodowniczych na parcelach Stary Rynek 4, Stary Rynek 13 (?), Stary Rynek 17 (?), Stary Rynek 28, Stary Rynek 32, 1 Maja 3 (piec z XVI–XVII wieku), Sambora 6, Sambora 12. *Puck. Przewodnik archeologiczny* (jak przyp. 51), *passim*.

⁶⁴ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 37r–37v.

⁶⁵ A. Groth, *Gospodarka*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 148.

⁶⁶ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 103r.

⁶⁷ Ibidem, pag. 6r.

⁶⁸ Ibidem, pag. 24v, 25r.

⁶⁹ Ibidem, pag. 29v.

⁷⁰ Ibidem, pag. 6r, 25r.

⁷¹ *Źródła* (jak przyp. 57), s. 270.

⁷² APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/42, pag. 20v, 59v. Zapiski te rzucają także nowe światło na lokalizację „Górki”. Zdaniem F. Schultza, *Dzieje* (jak przyp. 10), s. 110, było to zbocze góry zamkowej. Za F. Schultzem taką lokalizację „Górki” przyjął B. Ślaski, *Materiały i przyczynki do dziejów nadmorskiego miasta Pucka oraz dawnej ziemi puckiej*, Warszawa 1916, s. 119. Zapis w źródle przeczy jednak takiej interpretacji.

⁷³ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/42, k. 20v.

Korabne, w trakcie najazdu szwedzkiego z lat 1655–1656 spalo-no przedmieście południowe z ewangelickim wówczas kościołem i szpitalem św. Jerzego. Obszar Wsi Puckiej, do 1454 roku pod-legającej Zakonowi, w XVI wieku przejęli starostowie królewscy. W 1651 roku starosta Jan Zawadzki wydierzał miastu 18 włók należących do zniszczonej w 1627 roku wsi. W 1657 roku król Jan Kazimierz za zasługi w walkach przeciw Szwedom i jako rekompensatę strat przywrócił miastu własność łącznie 30 włók, w tym grunty dawnej Wsi Puckiej, Koppel (położony między Zatoką, rowem młyńskim i drogą do Polczyna) i teren przed Bramą Gdańską⁷⁴. W XVI–XVIII wieku w topografii miasta lo-kacyjnego nie zaszły większe zmiany. Zniszczone zostały jedynie przedmieścia, które włączono do miasta (Wieś Pucka). Po poł-dniowej stronie, za Bramą Gdańską, wzdłuż dzisiejszej ul. Woj-ska Polskiego w XVII–XVIII wieku rozwinęło się nowe przed-mieście z gruntami uprawnymi. Zniszczony w 1656 roku szpital św. Jerzego w 1681 roku przeniesiono w obręb murów miej-skich i dzięki legatowi starosty Jana Sobieskiego odbudowano. Budynek ten pełni obecnie funkcję muzeum (ul. Wałowa 11)⁷⁵.

*

Życie gospodarcze Pucka w średniowieczu związane było przede wszystkim z rolnictwem i rzemiosłem. W przywileju lo-kacyjnym zostało określone uposażenie ziemskie miasta (33 lany; 1 lan = ok. 16,8 ha). Na gruntach patrymonium wydzielono ogrody przypisane do poszczególnych parcel, mieszczanie otrzy-mali prawo wolnego wypasania bydła, wyznaczono także wspólne dla miasta i wsi pastwisko⁷⁶. W źródłach miejskich wspominane są również ogrody urządzone w obrębie miasta. Prawdopodobnie więc granice pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi zamieszkującymi Puck nie były tak ostre jak w wielkich miastach i pewna grupa mieszkańców zajmowała się zarówno rzemiosłem oraz usługami, jak i produkcją rolną. Obok upraw i hodowli, nie-zbędnych mieszkańcom produktów żywnościowych dostarczało też morze. Zgodnie z przywilejem lokacyjnym mieszkańcy Puc-ka mieli prawo wolnych połowów zarówno w Zatoce Puckiej, jak i na otwartym morzu.

Stosunkowo wysoki stopień rozwoju rzemiosła w Pucku potwierdza istnienie organizacji cechowych. W pierwszej poło-wie XV wieku w mieście działały co najmniej trzy cechy: rzeźni-ków, szewców oraz krawców. Niedatowana zapiska, pochodząca prawdopodobnie z lat dwudziestych XV wieku, informuje o dłu-gu rentowym w wysokości 5 grzywien zaciągniętym przez cech rzeźników⁷⁷. Rzeźnicy po raz pierwszy wzmiankowani są około 1400 roku jako jedna z grup obciążonych czynszem na rzecz władcy terytorialnego, wynikającym z użytkowania ław rzeźnic-kich (jatek). Wzmianki o szewcach są niedatowane, a z zapisek w księdze miejskiej wiemy tylko, że starsi za zgodą wszystkich członków cechu zadłużyli go na kwotę 24 grzywien⁷⁸. Badania ar-cheologiczne potwierdziły funkcjonowanie do końca XIV wieku

warsztatu szewskiego na ulicy Młyńskiej (obecnie 10 Lutego 4), w późniejszym czasie w tym miejscu mógł działać warsztat pie-karski⁷⁹. Równie niewiele informacji zachowało się o krawcach. Z całą pewnością w XV wieku puccy krawcy byli zrzeszeni w ce-chu, który także zaciągał długi⁸⁰. Początki puckiego browarnictwa – jednej z najważniejszych gałęzi rzemiosła w okresie nowożyt-nym – sięgają średniowiecza⁸¹. O rozwoju tej gałęzi rzemiosła świadczy rosnąca w drugiej połowie XV wieku liczba urządzeń służących do produkcji piwa. Występujące w miejskich źródłach wzmianki o mielcach wskazują, że już w tym okresie warze-niem piwa zajmowali się nie tylko specjaliści, ale także pozostali mieszkańcy miasta.⁸² W 1474 roku rada miejska przekazała Her-manowi Steinbrugerowi pustą działkę położoną prawdopodobnie przy ul. Rybackiej, na której zbudował on mielcach⁸³. Pierwsza wzmianka o lazienkach działających w Pucku pochodzi z za-konnego wykazu czynszów, gdzie są wymienieni wraz z kra-marzami, rzeźnikami i pisarzem miejskim; rzemieślnicy ci łącznie płacili 10,5 grzywny czynszu⁸⁴. O dalszym funkcjonowaniu lazienników świadczą tylko wzmianki dotyczące łaźni⁸⁵.

Pozostałe informacje o średniowiecznym rzemiosle puckim ograniczają się do pojedynczych zapisek. Dowiadujemy się z nich, że na początku XV wieku pewien piekarz zadłużył posiadaną działkę i ziemię na kwotę dwunastu grzywien⁸⁶. W 1459 roku kowal Niclos Dampe sprzedał rentę o wartości trzech dobrych grzywien szpitalowi św. Jerzego⁸⁷, a w 1478 roku stelmach Mar-szyan ufundował jedną grzywnę renty na rzecz kaplicy św. Bar-bary⁸⁸. W pierwszej połowie XVI wieku wzmiankowani są pló-ciennik oraz kowal mieszkający przy ulicy Kowalskiej⁸⁹, bednarz osiadły przy ulicy Młyńskiej i balwierz zamieszkały przy Rynku⁹⁰. Dodatkowych informacji o funkcjonowaniu późnośredniowieczne-go rzemiosła dostarczają źródła archeologiczne. W XIV–XV wieku na parceli przy Starym Rynku 14 działał warsztat garbarski, przy Starym Rynku 29 w XVI wieku działał garncarz, w drugiej po-łowie XIV wieku na parceli przy Starym Rynku 22 mógł być prowadzony warsztat bednarski⁹¹.

Znaczenie Pucka w handlu ograniczało się do lokalnej wy-miany i w mniejszym zakresie dostawy towarów – głównie drew-na – do Gdańska. Organizowane w mieście targi oraz jarmark w dniu patronów parafii św. Piotra i Pawła odgrywały istotną rolę w lokalnej wymianie handlowej⁹². Potwierdzeniem ścisłych

⁷⁹ K. Blusiewicz, *Wyroby ze skóry i wytwórczość skórnicza w późnośredniowiecznym Pucku*, [w:] *Puck* (jak przyp. 2), s. 306.

⁸⁰ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 10r.

⁸¹ A. Groth, *Czasy* (jak przyp. 19), s. 148–152.

⁸² Klonder, *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wro-claw 1983, s. 38.

⁸³ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 29v.

⁸⁴ *Księga komturstwa gdańskiego*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, War-szawa 1985, s. 213.

⁸⁵ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 6r, 30r.

⁸⁶ Ibidem, pag. 3v.

⁸⁷ Ibidem, pag. 86v.

⁸⁸ Ibidem, pag. 31r.

⁸⁹ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/42, pag. 39v.

⁹⁰ Ibidem, pag. 66v.

⁹¹ *Puck. Przewodnik archeologiczny* (jak przyp. 51), s. 85–104.

⁹² R. Czaja, *Gospodarcze znaczenie jarmarków w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 2: *Studia*

⁷⁴ A. Groth, *Czasy* (jak przyp. 19), s. 161.

⁷⁵ K. M. Kowalski, *Rozwój przestrzenny* (jak przyp. 34), s. 124–125.

⁷⁶ K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 74–75.

⁷⁷ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 13r.

⁷⁸ Ibidem, pag. 13r.

kontaktów miasta z wiejskim zapleczem jest aktywność okolicznej ludności na puckim rynku kredytowym. W ciągu XV stulecia wzmiankowane są 54 osoby spoza miasta sprzedające lub kupujące renty na swoich majątkach i urzędach (między innymi sołectwach) na rzecz mieszkańców i puckich instytucji religijnych⁹³. W początku XV wieku wśród grup miejskiej społeczności zobowiązanych do opłacania czynszu na rzecz zakonu niemieckiego byli kramarze⁹⁴. Jednym z właścicieli renty dożywotniej kupionej od rady miejskiej był kramarz Henryk⁹⁵. Handlem zajmowali się z pewnością niektórzy członkowie miejscowej grupy rządzącej, wiadomo bowiem, że burmistrzowie Arnt Molter i Jacob Snel le posiadali wspólnie z innymi osobami spichlerz w Gdańsku⁹⁶. Grono aktywnych na forum krajowym przedstawicieli puckiej warstwy wyższej uzupełniają reprezentanci miasta na zjazdach stanowych⁹⁷. Handlem zajmowali się też, jak można sądzić, Bertold i Johann Doringowie, właściciele spichrza położonego przy murach miejskich. W niewielkim stopniu mieszczanie Pucka uczestniczyli w żegludze morskiej, gdyż w zachowanych źródłach wzmiankowany jest tylko jeden szyper⁹⁸.

W XVI–XVIII wieku mieszkańcy miasta wciąż utrzymywali się z uprawy ziemi, hodowli i rzemiosła, jednak punkt ciężkości wyraźnie przesunął się w stronę produkcji. W 1570 roku w mieście działało: 4 piwowarów, 3 piekarzy, 4 rzeźników, 9 szewców, 5 kuśnierzy, 3 sukienników, 3 postrzygaczy sukna, 6 płócienników, 9 krawców, 4 bednarzy, 3 stolarzy, 5 kołodziejów, 7 kowali, po 2 cieśli, tokarzy, traczy, murarzy i balwierzy, po 1 wiadrovníku, garncarzu, powoźniku i szklarzu⁹⁹. Rzemieślnicy zrzeszeni byli w siedmiu cechach: piekarzy, rzeźników, szewców, sukienników, krawców, kuśnierzy i kowali. W XVII wieku utworzono korporacje bednarzy i garncarzy, natomiast w 1634 roku na pewien czas upadł cech kuśnierzy¹⁰⁰. W rejestrach pogłównego z 1662 roku wzmiankowanych jest 4 piekarzy, 2 kuśnierzy, 2 rzeźników, 2 sukienników, 4 krawców, 4 kowali, 5 szewców, 2 piwowarów, po 1 cieśli, cegielmistrz, cyrulik, gorzelnik, murarz i czapnik. Najsilniejszą gałęzią produkcji rzemieślniczej w tym czasie było piwowarstwo. Liczba warsztatów znacznie przewyższała liczbę mistrzów, już bowiem w XVI wieku prawo warzenia piwa przyznano obywatelom i głównym cechom.

Port, dostęp do ujścia Redy i Płutnicy oraz sąsiedztwo Gdańska predestynowały Puck do roli lokalnego centrum handlowego, a także zaplecza ośrodka nad Motławą. W pierwszej połowie XVII wieku handel pucki się wyraźnie ożywił. W mieście aktywna była wówczas grupa co najmniej kilkunastu kupców i tyłuższyprów zajmujących się handlem drewnem, dostarczonym głównie do Gdańska, w latach 1613–1646 działało też bractwo szy-

prów. W drugiej połowie stulecia w wyniku zniszczeń wojennych i konkurencji Gdańska pucki handel podupadł. W 1664 roku odnotowano w mieście tylko czterech kupców drzewnych. Handel lokalny opierał się na cotygodniowych targach i jarmarkach. Przywilej z 1539 roku pozwalał na organizowanie w Pucku dwóch jarmarków – obok funkcjonującego od średniowiecza w dniu św. Piotra i Pawła urządzano drugi w dniu św. Urszuli, a od połowy XVI wieku trzeci w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu¹⁰¹.

Skromna baza źródłowa uniemożliwia bliższe określenie liczby mieszkańców Pucka w najwcześniejszym okresie. Poprzedzić musimy na szacunkach, których jedyną podstawą może być liczba zasiedlonych działek. W 1400 roku miasto opłaciło czynsz z 97 i 1/2 parceli, jedna pozostawała wówczas pusta¹⁰², w 1438 roku suma czynszu nieznacznie się obniżyła, nie ma jednak pewności, czy wynikało to ze spadku liczby zamieszkałych działek, czy zmian wysokości innych opłat¹⁰³. Zbliżona liczba nieruchomości utrzymała się w Pucku w 1570 roku, zarejestrowano bowiem 39 parcel w pierzejach rynku, kolejnych 66 przy ulicach oraz łącznie 54 budy poza miastem¹⁰⁴. Na tej podstawie liczbę mieszkańców Pucka w obrębie murów miejskich w XV wieku można szacować na około 520 osób (przelicznik: 4,1 osoby na dom)¹⁰⁵. Potencjał demograficzny miasta uzupełniały przedmieścia. W XVI wieku liczba mieszkańców Pucka prawdopodobnie wzrosła, jednak szacunkowe obliczenia badaczy: 864 osoby w obrębie murów i 1188 łącznie z przedmieściami, oparte na przeliczniku zaproponowanym przez Stanisława Pazyrę (12 osób na dom przyrynkowy i po 6 osób na pozostałe domostwa), wydają się zawyżone w odniesieniu do małych miast¹⁰⁶. Struktura etniczna mieszkańców Pucka w XVI–XVIII wieku jest trudna do ustalenia. Prowadzenie ksiąg miejskich w języku niemieckim wskazuje na przewagę tej narodowości, pewną grupę stanowiła lokalna ludność pochodzenia kaszubskiego.

*

Pucka parafia podlegała biskupowi włocławskiemu, a w Pucku była siedziba dekanatu. Być może jeszcze przed 1309 rokiem

¹⁰¹ Ibidem, s. 164–166.

¹⁰² *Księga komturstwa* (jak przyp. 84), s. 213. Liczba działek obciążonych czynszem na rzecz Zakonu w 1400 r. w literaturze przedmiotu przedstawiana jest w kilku wersjach. Starsze prace mówią o 92 1/2 parceli, nieco młodsze o 94 1/2 działki, w ostatnich polskich badaniach przyjmuje się natomiast wersję z edycji źródła, tj. 97 1/2 parceli. H. Prütz, *Geschichte des Kreises Neustadt in Westpreussen*, Danzig 1872, s. 56; F. Schultz, *Dzieje* (jak przyp. 10), s. 114; M. Berenthal, *Historyczno-urbanistyczne założenie* (jak przyp. 41), s. 91; H. Domańska, *Puck* (jak przyp. 49), s. 14; T. Lewerenz, *Die Größenentwicklung* (jak przyp. 56), s. 144; K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 76.

¹⁰³ *Das grosse Zinsbuch des deutschen Ritterordens (1414–1438)*, hrsg. im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von P. G. Thielen, Marburg 1958, s. 120; K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 77.

¹⁰⁴ *Źródła* (jak przyp. 58), s. 269–270.

¹⁰⁵ C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 80.

¹⁰⁶ S. Pazyra, *Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX wieku*, Lwów 1939, s. 275; *Atlas historyczny Polski. Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. M. Biskup, przy współud. L. Koca, Warszawa 1961, s. 71; S. Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII w.*, Gdańsk 1966, s. 15–25, 187–188; S. Gierszewski przyjmując propozycję M. Biskupa uwzględnił także budy przedmiejskie, stąd różnica między wynikami.

ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej, red. R. Czaja, J. Tandecki, Toruń 1996, s. 124 i n.

⁹³ C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 84.

⁹⁴ *Księga komturstwa* (jak przyp. 84), s. 213.

⁹⁵ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 3r.

⁹⁶ Ibidem, pag. 7v.

⁹⁷ *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 2–5, hrsg. v. M. Toeppen, Leipzig 1880–1886, Bd. 2, s. 160–161, Bd. 3, s. 195, 318, 586, Bd. 4, s. 401, Bd. 5, s. 5; R. Czaja, *Małe miasta* (jak przyp. 15), s. 104–105.

⁹⁸ APGd., AMP (jak przyp. 30), sygn. 519/41, pag. 3r.

⁹⁹ *Źródła* (jak przyp. 58), s. 270.

¹⁰⁰ A. Groth, *Czasy* (jak przyp. 19), s. 157.

biskupi oddali plebanom puckim część swoich uprawnień dzieściennych. Kościół w Pucku, wzmiankowany po raz pierwszy w 1283 roku, został zbudowany jeszcze w XII wieku, prawdopodobnie niedługo po zajęciu Pomorza przez Bolesława Krzywoustego. Po 1309 roku patronat nad parafią sprawował zakon niemiecki, a od 1385 roku cysterki z Żarnowca¹⁰⁷. Z kościelnej kaplicy pod wezwaniem św. Krzyża korzystali urzędnicy zakonni. Przy farze działała szkoła, jej uczniowie w 1409 roku otrzymali zapomogę od przebywającego w Pucku wielkiego mistrza Ulricha von Jungingen¹⁰⁸. Obok kościoła parafialnego w mieście funkcjonował szpital z kaplicą św. Jerzego, dysponujący własnym uposażeniem i kapitałami pozwalającymi na aktywność na rynku kredytowym¹⁰⁹. Ze szpitalną kaplicą związane było puckie bractwo ubogich. Na przedmieściu północnym do XVII wieku służyła wiernym kaplica św. Barbary.

Reformacja dotarła do Pucka stosunkowo szybko, bo około 1535 roku, a jej początkowe sukcesy mogły być związane z zależnością miasta od Gdańska¹¹⁰. Już w drugiej połowie XVI wieku dochodziło jednak do wystąpień kontrreformacyjnych, rewindykowano kościoły przejęte przez protestantów, a pucka świątynia była ważnym ośrodkiem religii katolickiej. Obok kościoła farnego działała szkoła z siedzibą w budynku położonym obok przykościelnego cmentarza. Protestanci mieli kościół św. Jerzego, a po jego zniszczeniu do 1780 roku byli pozbawieni świątyni; posługę pełnił wówczas duchowny z oddalonego o około trzydziestu kilometrów Bolszewa¹¹¹. Od drugiej połowy XVII wieku do 1815 roku wspólnota ewangelicka użytkowała cmentarz św. Jerzego¹¹².

II. MIASTO W LATACH 1772–1918

Po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej Prusy Królewskie wraz z Puckiem zostały włączone do państwa pruskiego. Formalne przejście miasta nastąpiło 16 września 1772 roku. Puck zaliczono do miast trzeciej kategorii, w których zgodnie z ordynacją z 1808 roku magistrat składał się z burmistrza, kamlarza i od trzech do sześciu rajców. Do 1818 roku miasto podlegało landratom tczewskim rezydującym w Wejherowie, po czym przeszło w skład powiatu wejherowskiego. W 1887 roku Puck ponownie został siedzibą powiatu.

*

Koniec XVIII i początek XIX wieku zaznaczył się kryzysem miasta. W opisie Pucka z 1783 roku wspomniano o 107 domach, w tym tylko 51 zamieszkanym¹¹³. Podobną sytuację możemy ob-

serwować na tzw. planie Heuera z 1810 roku. Liczbę mieszkańców Pucka w tym okresie szacuje się na 778 osób (1772 rok). Ówczesny obszar miasta pokrywał się z powierzchnią założenia lokacyjnego. Częściowo zachowane były mury i obwałowania, w tym bramy Gdańska, Młyńska i Rybacka oraz wieża więzienna u wylotu ówczesnej ulicy Bollengasse (ob. ul. Pokoju).

Pierwsza połowa XIX wieku była okresem dynamicznego rozwoju przestrzennego i demograficznego Pucka. Liczba domów w mieście wzrosła ze 111 w 1804 roku do 152 w 1846 roku, natomiast liczba ludności w tym samym czasie ze 1001 do 2283 osób. Procesy te wiązały się z pomyślną koniunkturą gospodarczą i napływem ludności z okolicznych terenów. Rozwoju miasta nie zatrzymały wojny napoleońskie ani wzmiankowana po raz pierwszy w 1831 roku epidemia cholery, której ofiary grzebano na specjalnym cmentarzu założonym na tzw. wzgórzu wiatracznym¹¹⁴. W kolejnych dekadach zmniejszała się liczba ludności – do 1869 osób w 1890 roku, kiedy wraz ze zmianami administracyjnymi i włączeniem Pucka do sieci kolejowej rozpoczął się kolejny okres wzrostu demograficznego. W 1910 roku miasto zamieszkiwały 2534 osoby¹¹⁵ (il. 2).

*

Na przełomie XVIII i XIX wieku mieszkańcy Pucka, podobnie jak w okresie staropolskim, utrzymywali się głównie z rolnictwa i rzemiosła – w szczególności warzenia piwa – oraz dostaw i handlu drewnem. W spisie posesji miejskich z 1801 roku na 115 uwzględnionych nieruchomości odnotowano czterdzieści dwa domy z browarami i dwa odrębne browary¹¹⁶. W 1849 roku wymieniono już tylko dwa browary, co świadczy o profesjonalizacji produkcji. W latach sześćdziesiątych XIX wieku działał w mieście jeden zakład produkujący piwo, obok niego funkcjonowała gorzelnia i trzy młyny. W 1864 roku wzmiankowano pierwszy w mieście młyn parowy. W 1778 roku w Pucku działało sześćdziesięciu rzemieślników skupionych w siedmiu cechach, dominowali szewcy i piekarze oraz sukiennicy. W 1817 roku, mimo zniesienia w 1810 roku ograniczeń cechowych, łączna liczba zatrudnionych w rzemiośle spadła. W kolejnych dekadach nastąpił dynamiczny rozwój puckiego rzemiosła, w 1838 roku bowiem było w Pucku stu sześciu samodzielnych rzemieślników. Obok młyna parowego powstawały kolejne zakłady przemysłowe. W 1894 roku rozpoczęła pracę mleczarnia. Rozwój rolnictwa w okolicach Pucka zapewnił dobre warunki działania założonej w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku odlewni i fabryki maszyn rolniczych W. Magdsika, który w 1901 roku uruchomił także tartak parowy. Funkcjonująca w jego przedsiębiorstwie od 1905 roku elektrownia, która dostarczała prąd między innymi do lamp ulicznych, w 1912 roku została przejęta przez miasto, a w 1933 roku przekazana w zarząd spółce „Pomorska Elektrownia Krajowa Gródek”¹¹⁷. W 1904 roku powstał kolejny tartak parowy. W końcu XIX wieku puckie zakłady przemysłowe

¹⁰⁷ K. Bruski, *Puck* (jak przyp. 13), s. 80–81.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 82; *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896, s. 533.

¹⁰⁹ C. Kardasz, *Przestrzeń* (jak przyp. 31), s. 83.

¹¹⁰ K. Dąbrowski, *Ruch reformacyjny na północnych Kaszubach w XVI–XVII wieku*, „Roczniki Historyczne” 35 (1969), s. 139.

¹¹¹ K. M. Kowalski, *Administracja kościelna i szkolnictwo parafialne*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 169 i n.

¹¹² F. Schultz, *Dzieje* (jak przyp. 10), s. 245–246, H. Domańska, *Puck woj. gdańskie. Studium historyczno-urbanistyczne*, Gdańsk 1976, s. 73 (maszynopis).

¹¹³ L. Krug, *Topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch der sämtlichen preussischen Staaten oder Beschreibung aller Provinzen, Kreise, Distrikte, Städte, Aemter, Flecken, Dörfer, Vorwerke, Flüsse, Seen, Berge [...] in den preussischen Staaten*, Halle 1800, s. 303.

¹¹⁴ J. Grochowska, *Epidemia cholery*, „Zapiski Puckie” 11/12 (2012/2013), s. 69.

¹¹⁵ K. Wajda, *Pod pruskim panowaniem*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 212.

¹¹⁶ A. Groth, *Właściciele posesji w Pucku w 1801 roku*, „Zapiski Puckie” 4 (2005), s. 18–22.

¹¹⁷ G. Berendt, *Puck w II Rzeczypospolitej*, [in:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 258.

zatrudniały około stu osób. Handlem zajmowali się głównie członkowie społeczności żydowskiej. W 1838 roku w mieście było siedemnastu kupców i dwudziestu trzech handlarzy.

Struktura narodowa i religijna mieszkańców Pucka w ciągu długiego XIX stulecia utrzymywała stałe proporcje, przy niewielkich wahaniach. Od 60% do 70% pucczan stanowili katolicy, około 25% ewangelicy, najmniejszą grupą była ludność wyznania mojżeszowego, która pojawiła się w mieście w początku XIX wieku. Władze miejskie przekazały wówczas gminie żydowskiej budynek Bramy Rybackiej z przeznaczeniem na świątynię, kirkut założono w 1819 roku przy dzisiejszej ulicy Lipowej¹¹⁸. Struktura narodowościowa nie pokrywała się z wyznaniową, w 1913 roku Polacy stanowili około 25% mieszkańców miasta.

*

Rozwój demograficzny i gospodarczy nie pozostał bez wpływu na topografię Pucka. Już w 1802 miasto sprzedawało tereny po fortyfikacjach. W 1825 roku w jego granice włączono Przedzamcze – teren dawnego zamku zakonnego, a następnie siedziby starostów, gdzie od 1777 roku ulokowano siedzibę pruskiej administracji państwowej. Na Przedzamczu stał wzniesiony w 1845 roku kościół ewangelicki pw. św. Trójcy, a także plebania, szkoła, magazyn solny, młyn oraz dwa domy mieszkalne (il. 3). W drugiej połowie XIX stulecia miasto wyraźnie wykroczyło poza granice średniowiecznych obwarowań. W latach 1863–1883 zbudowano drogę w kierunku zachodnim, do Polczyna (dzisiejsza ul. 10 Lutego), regulując jednocześnie ulice od dawnej Bramy Młyńskiej do dzisiejszej ulicy Hallera. W tym samym czasie (1892 rok) staraniem Towarzystwa Upiększania Miasta na terenie przy nowo powstałej drodze, wykorzystywanym wcześniej jako miejsce wypasu trzody, utworzono park miejski¹¹⁹. W kierunku południowym, po zamknięciu starego cmentarza św. Jerzego (1823) wytyczono teren pod nowy cmentarz przy dzisiejszej ul. Wejherowskiej (1888). W końcu stulecia uregulowano ul. św. Jerzego i drogę w kierunku Żelistrzewa, a w latach 1901–1902 wytyczono dzisiejszą ulicę Dworcową. W kierunku wschodnim już w latach 1882–1886 przedłużono ulicę Rybacką tworząc tzw. Zieloną Drogę, późniejszą ulicę Zdrojową, prowadzącą do powstałego nieco wcześniej (1871) Domu kuracyjnego z parkiem (1877). W tym samym roku rozebrano budynek Bramy Rybackiej, w którym od 1810 roku mieściła się synagoga¹²⁰. W 1890 roku gmina żydowska kupiła dom przy ulicy Sambora, gdzie do 1923 roku funkcjonował dom modlitwy¹²¹ (il. 4).

¹¹⁸ P. Burchard, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 42; M. Wolos, *Cmentarze żydowskie w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, [w:] *Gminy wyznaniowe żydowskie w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920–1939)*, red. J. Sziling, Toruń 1995, s. 215.

¹¹⁹ Na mapie okolic miasta z 1853 r. teren określono jako Schweinehütung (APGd. (jak przyp. 30), Urząd Katastralny w Wejherowie, sygn. 118/2/3), choć w publikacjach dotyczących Pucka z okresu międzywojennego mowa jest o utworzeniu parku na terenie dawnej zwirowni. *Puck. Najstarszy ogród nad Zatoką Pucką*, Puck 1934, s. 34.

¹²⁰ G. Salinger, *Zur Erinnerung und zum Gedenken. Die einstigen jüdischen Gemeinden Pommerns*, Teil 3 (N–Z), New York 2009, s. 209.

¹²¹ Po włączeniu Pomorza do państwa polskiego gmina znalazła się w kryzysie wskutek odpływu wiernych. Informacja zwarta w pracy H. Domańskiej, *Kamienne drzewo płaczu: gminy żydowskie województwa gdańskiego, ich dzieje i zabytki*,

W 1901 roku powstał nowy plan rozbudowy miasta. Zakładano w nim wytyczenie nowych ulic i skupienie zabudowy wokół Nowego Rynku, wyznaczonego pomiędzy dzisiejszymi ulicami Obrońców Wybrzeża i Nowy Świat (ob. plac Obrońców Wybrzeża). Plan nie został w pełni zrealizowany, w początkach XX wieku wytyczono jedynie ulice Armii Polskiej (1913) i Wejhera (1916). W 1905 roku ulice Pucka uzyskały oświetlenie elektryczne (il. 5).

Z końcem XIX wieku Puck został objęty międzymiastową siecią komunikacyjną. W grudniu 1898 roku otwarto połączenie kolejowe pomiędzy Puckiem a Redą, stacją na linii kolei żelaznej Berlin–Szczecin–Gdańsk. W latach sześćdziesiątych XIX wieku ukończono prowadzącą przez Puck szosę łączącą Gdańsk z Lęborkiem, a w 1886 roku szosę biegnącą z Pucka do Łeby. W 1871 roku w mieście pojawił się telegraf, a po uregulowaniu nabrzeża i pogłębieniu portu w 1881 roku otwarto regularne połączenie wodne (statek parowy) na linii Puck–Gdańsk.

Od końca XIX stulecia w mieście działał szpital (1899), który w 1913 roku dysponował dwudziestoma łóżkami. W 1898 roku w mieście powstał klasztor sióstr elżbietanek. W 1901 roku oddano do użytku nowy budynek szkoły katolickiej. W 1912 roku utworzono stację lotnictwa morskiego, której załoga zajmowała dwa domy przy dzisiejszej ul. 10 Lutego (il. 6).

Mimo rozwoju demograficznego i gospodarczego miasto borykało się z pewnymi problemami. Inwestycją, której nie udało się zrealizować do końca XIX wieku był miejski system kanalizacji, a stan sanitarny miasta pozostawał niezadowolający. Niepokój władz samorządowych Pucka od końca XVIII stulecia budził stale pogarszający się stan techniczny budynku ratusza; pierwsze, zaniechane ze względu na trudną sytuację finansową miasta plany rozbiórki tej budowli rozważano w 1802 roku. W 1863 roku ratusz spłonął i jego pozostałości rozebrano. Nową siedzibę władz miasta wzniesioną w pierzei Rynku przy ul. Rybackiej oddano do użytku w 1865 roku¹²².

IV. MIASTO W XX I XXI STULECIU

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej i powrocie Pomorza do Polski w 1920 roku Puck znalazł się w granicach odrodzonego państwa polskiego. W 1926 roku reaktywowano powiat pucki, zmieniając jego nazwę na „powiat morski”. Po dwóch latach siedzibę powiatu przeniesiono do Wejherowa, a Puck po raz kolejny utracił status ośrodka władzy administracyjnej.

Dwudziestolecie międzywojenne było okresem intensywnego rozwoju Pucka, zarówno demograficznego, jak i przestrzennego. Nowe władze podjęły inwestycje, których nie udało się przeprowadzić bądź ukończyć przed wybuchem wojny. Rozpoczęto budowę sieci kanalizacyjnej i chodników w ścisłym centrum

Gdańsk 1991, s. 19–20 oparta jest na statucie gminy żydowskiej w Pucku z 1857 r. (APGd. (jak przyp. 30), Naczelne Prezydium Prowincji Prus Zachodnich w Gdańsku, sygn. 6/31/1265). W świetle dostępnych źródeł można przyjąć, że doszło do pomyłki i błędnej identyfikacji Bramy Rybackiej pod adresem ul. Garncarska 28 z ul. Rybacką, gdzie takiego numeru nie było. G. Salinger, *Zur Erinnerung* (jak przyp. 120), s. 211–214.

¹²² A. Groth, *Z dziejów puckich ratuszy*, „Zapiski Puckie” 4 (2005), s. 23–27.

miasta. W latach trzydziestych XX wieku powstał nowy budynek poczty, w 1932 roku oddano do użytku budynek rzeźni miejskiej, wcześniej powstała siedziba straży pożarnej (1924) (il. 8, 9, 10).

W 1931 roku staraniem członków Towarzystwa Upiększania Miasta na terenie dawnego cmentarza użytkowanego do końca lat osiemdziesiątych XIX wieku, między ulicami J. Hallera i Morskiego Dywizjonu Lotniczego założono park z placem zabaw¹²³. Do czasu powstania Gdyni Puck był jedynym polskim portem morskim, co otwierało przed nim nowe możliwości. Choć pucki port nie odgrywał znaczącej roli w handlu morskim, nowo uruchomione połączenia kolejowe z Warszawy, Krakowa, Poznania i Łodzi do Helu lub Pucka przyspieszyły rozwój turystyki. W połowie lat dwudziestych XX wieku podjęto w mieście prace modernizacyjne polegające na rozbudowie istniejących ulic i zagęszczaniu zabudowy. W 1927 roku powierzchnia Pucka wynosiła 1329 ha, z czego zabudowane były tylko 32 ha. Do 1936 roku powierzchnia miasta nieznacznie wzrosła – do 1400 ha, pod zabudowę znajdowało się wówczas 300 ha¹²⁴. Intensyfikacja budownictwa była pokłosiem rozwoju demograficznego. Liczba ludności Pucka w okresie międzywojnia niemal się podwoiła: z ogółem 2792 osób w 1921 roku do 5200 osób w 1939 roku¹²⁵. Wpływ na rozwój miasta już w końcu XIX stulecia, a szczególnie w pierwszej połowie XX wieku wywarło wojsko. Władze polskie zaadaptowały istniejącą infrastrukturę, lokując w Pucku Bazę Lotnictwa Morskiego, od 1923 roku Morski Dywizjon Lotniczy oraz radiostację Marynarki Wojennej¹²⁶. W mieście do 1926 roku miało siedzibę dowództwo floty, a w porcie stacjonowały polskie okręty wojenne (il. 11).

Drugą wojnę światową w Pucku rozpoczęło przeprowadzone przez niemieckie lotnictwo już 1 września 1939 roku bombardowanie bazy Morskiego Dywizjonu Lotniczego, a także portu oraz stacji kolejowej. Wojska niemieckie wkroczyły do miasta 9 września. W kolejnych miesiącach hitlerowski okupant przeprowadził serię egzekucji polskiej inteligencji oraz niektórych żołnierzy Morskiego Dywizjonu Lotniczego. Według dostępnych danych w październiku 1941 roku w Pucku mieszkali 4192 osoby, nastąpił więc około dwudziestoprocentowy spadek liczby ludności w stosunku do 1939 roku. W okresie 1941–1945 w mieście funkcjonował obóz pracy, w którym więźniowie produkowali części do samolotów. Władze okupacyjne zniszczyły pucką synagogę i cmentarz żydowski. Niemiecką okupację zakończyło zajęcie miasta 12 marca 1945 roku przez oddziały Armii Czerwonej. W trakcie działań wojennych tkanka miejska nie poniosła dużych strat, zniszczenia objęły teren lotniska oraz kilku działek w obrębie miasta (między innymi ul. 1 Maja 3)¹²⁷.

W pierwszych latach po zakończeniu drugiej wojny światowej Puck należał do powiatu morskiego z siedzibą w Wejherowie.

Na przełomie 1948/1949 roku podjęto kroki zmierzające do przywrócenia miastu rangi stolicy powiatu. W 1954 roku utworzono powiat pucki, który funkcjonował do 1975 roku, kiedy połączono miasto z gminą wiejską. W latach 1950–1973 władzę w mieście sprawowała Miejska Rada Narodowa z Prezydium na czele, po czym utworzono urząd Naczelnika Miasta, a po 1975 roku Naczelnika Miasta i Gminy. Zmiany ustrojowe z przełomu lat 1989/1990 przywróciły urząd burmistrza, a w 1991 roku przywrócono rozdział pomiędzy miastem a gminą wiejską. Po reformie administracyjnej z 1998 roku Puck wchodzi w skład województwa pomorskiego, jest siedzibą powiatu i gminy wiejskiej.

Przejęte w 1945 roku przez władze państwowe dawne zakłady Magdsika w 1953 roku zostały przekształcone w Puckie Zakłady Mechaniczne. Przedsiębiorstwo to sukcesywnie rozbudowywano tworząc kompleks przemysłowy na terenie dawnej bazy lotnictwa wojskowego. W 1947 roku władze centralne przejęły także rzeźnię miejską. Obok dużych zakładów państwowych w Pucku działały mniejsze spółdzielnie produkcyjne. W latach 1946–1947 na terenie należącym wcześniej do kościoła parafialnego, rozciągającym się na północny wschód od miasta w stronę Rozgardu, rozpoczęto budowę ośrodka sportów morskich. W późniejszym czasie powstały tam Harcerski Ośrodek Morski i Miejski Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji. Zmiany zaszły też w zachodniej części miasta. W latach siedemdziesiątych zasypano, od czasu przebudowy młyna, niepełniący już pierwotnej funkcji staw młyński (il. 12, 13).

W pierwszych latach powojennych nastąpiła wymiana mieszkańców Pucka. Ludność niemiecka opuściła miasto dobrowolnie lub wyniku prowadzonych od 1946 roku przymusowych deportacji¹²⁸. Zanikały też materialne świadectwa obecności niemieckich mieszkańców miasta. W latach pięćdziesiątych XX wieku rozebrano ewangelicki kościół św. Trójcy, dwie dekady później zlikwidowano cmentarz w zbiegu ulic Wejherowskiej i Elizy Orzeszkowej (il. 14).

W okresie od powojnia do początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku systematycznie rosła liczba mieszkańców Pucka (zob. tab. 1): w 1992 roku sięgała 11,8 tysiąca, obecnie nieco spadła i wynosi około 10,5 tysiąca osób¹²⁹. Dążąc do zaspokojenia rosnących potrzeb mieszkaniowych mieszkańców zbudowano osiedle między ulicami Nowy Świat, Przebendowskiego i aleją Lipową. Na obszarze pomiędzy ulicami 10 Lutego i Wejherowską powstało osiedle domów jednorodzinnych. W ostatnich dekadach postępuje zabudowa terenów na zachód od ulicy Helskiej i na południowy wschód od ulic Wojska Polskiego i Przebendowskiego.

Powierzchnia miasta w 2015 roku wynosiła 4,79 km², z czego niemal 60% stanowił obszar zurbanizowany, a 40% użytki rolne. Tereny rolne są tylko w niewielkim stopniu wykorzystywane do produkcji rolniczej, stanowiąc potencjalne miejsce rozwoju innych form zagospodarowania. Ze względu na funkcje w strukturze miasta można wyróżnić strefy zagospodarowania o zróżnicowanym charakterze¹³⁰. Strefa centralna – Stare Miasto z zachowa-

¹²³ M. Starski, *Badania archeologiczne na terenie dziewiętnastowiecznego cmentarza katolickiego w Pucku w sezonie 2004*, „Zapiski Puckie” 4 (2005), s. 40.

¹²⁴ H. Domańska, Puck woj. gdańskie (jak przyp. 112), s. 37.

¹²⁵ G. Berendt, *Puck w II Rzeczypospolitej* (jak przyp. 117), s. 249.

¹²⁶ J. Grochowska, B. Kos-Dąbrowska, *W cieniu puckich hydroplanów. Historia Morskiego Dywizjonu Lotniczego w prasie pomorskiej okresu międzywojennego i kolekcji fotografii Tadeusza Stankiewicza*, Gdańsk 2010, s. 7.

¹²⁷ M. Wołos, *Cmentarze* (jak przyp. 118); *Puck. Przewodnik archeologiczny* (jak przyp. 51), s. 129.

¹²⁸ G. Berendt, *W Polsce zwanej ludową i Trzeciej Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia Pucka* (jak przyp. 1), s. 286.

¹²⁹ Wyniki badań bieżących – Baza Demografia – Główny Urząd Statystyczny [online], demografia.stat.gov.pl (dostęp: 28.10.2024).

¹³⁰ *Strategia rozwoju gminy miasta Puck na lata 2015–2025*, Puck 2015, s. 58–59. <https://miastopuck.pl/strategia-rozwoju-gminy-miasta-puck-2015-2025.html> (dostęp: 28.10.2024).

nym Rynkiem otoczonym pierzejami średniowiecznych kamienic – stanowi rejon koncentracji usług uzupełnionych funkcją mieszkaniową. Na wschód od centrum rozciąga się zabudowa mieszkaniowa ukształtowana w okresie międzywojennym; tkankę miejską w tym rejonie tworzą wille z ogrodami w głębi działek. W części południowej, na wschód od linii kolejowej, dominuje zabudowa

wielorodzinna z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, dopełniają ją budynki jednorodzinne i usługowe. Na zachód od linii kolejowej rozprzestrzenia się zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna (częściowo przedwojenna). Północną i wschodnią część miasta zajmuje strefa zieleni pełniąca funkcje turystyczne. Znajduje się tu port pucki oraz plaża nad Zatoką Pucką.

Tabela 1. Liczba domów/parcel i liczba mieszkańców w Pucku od średniowiecza do czasów współczesnych

Rok	Liczba domów/parcel	Liczba mieszkańców
1400	97½	520
1570	105	–
– [?]	–	–
1772	103	778
1783	107 (51)	–
1804	111	–
1846	152	2283
1849	148	2200
1864	156	2357
1871	164	2161
1885	162	1876
1895	170	1904
1900	173	2093
1905	184	2160
1910	200	2534
1919	–	2798
1921	–	2792
1925	–	3045
1929	227	3520
1931	–	3900
1936	–	5062
1939	–	5200
1941	–	4192
1946	–	3946
1950	–	4000
1960	–	6850
1965	–	8180
1970	–	9232
1975	–	10500
1985	–	11482
1990	–	11694
1995	–	11663
2005	–	11319
2010	–	11249
2015	–	11329
2020	–	11139
2023	–	10463

Źródło: A. K. Holsche, *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu-Ostpreußen Nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung*, Berlin 1807; *Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des preussischen Staats*, Th. 4, Halle 1823; *Historia Pucka*, red. A. Groth, Gdańsk 1998, s. 211; <https://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> (dostęp: 28.10.2024).

TOWN HISTORY, SPATIAL DEVELOPMENT AND POPULATION

CEZARY KARDASZ

I. GEOGRAPHICAL AND SETTLEMENT CONDITIONS OF TOWN ORIGINS

Puck is located at the estuary of the River Plutnica into the Bay of Puck, in the north-eastern part of Puck Holm (Kępa Pucka) – one of the moraine uplands of Pomerania. Favourable terrain, soil and hydrographic conditions attracted settlers to the Puck area already in prehistoric times. The first traces of human activity in the area date back to the 7th and 6th millennia BC. During the Late Neolithic period (2500–1700 BC), the area around present-day Puck was inhabited by seal-hunting communities. In the Bronze Age (1400–800 BC), the earlier hunter-gatherer communities were superseded by people of the Lusatian culture. During the Iron Age, in the younger Hallstatt period (550–125 BC), Eastern Pomerania was populated by the Pomeranian culture, which disappeared in the 4th century BC. Later, in the mid – 1st century BC, the Puck area was reached by the Celts, followed by the Goths (1st–3rd century AD). The communities living in this area could prosper by taking advantage of the proximity of the Amber Route. Few treasures from the period of Roman influence (i.e., dating to the 4th–6th century AD) have been discovered in the vicinity of Puck¹. Slavic peoples arrived in Eastern Pomerania during the period of the migration around the 6th century. From the 9th to 10th century, the site of today's town had become a settlement with a harbour. However, the continuity of the settlement between the early medieval harbour settlement and the ducal village mentioned in the early 13th century cannot be unequivocally confirmed².

II. TOWN IN THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERNITY

The town was named after the nearby Plutnica River, whose name in turn derives from the archaic word 'pula', in this context

meaning spilled, standing, stagnant water. In the 13th century, the town's name was recorded as: Puzk, Pulzig, Putzik, Puczek, while in the 14th century it appeared in its German forms: Puwczig, Putzk³. The oldest mention of Puck comes from a document issued by the Pomeranian duke, Świętopełk II for the Cistercian monastery in Oliwa in 1220⁴. It relates to the exchange, carried out at the request of the monks, of Puck village, which was acquired by the monastery at the beginning of the 13th century, for Male Starzyno village (now Starzyński Dwór)⁵.

In 1116 Pomerania, including the area of present-day Puck, was incorporated into the Piast state. The Puck village at that time lay within the boundaries of the Gdańsk castle district, later transformed into the Gdańsk castellany. At that time Puck was the centre of the surrounding settlement extending to Rumia, Bieszkowice, Łężyce, and Chwarzno⁶. Most probably in the years 1269–1271, during the civil war in Pomerania between Mściwój and Wacław II (Świętopełk's sons), the Puck castellany was formed. This new administrative unit, created as a result of the division of the Gdańsk castellany, was first mentioned in a document from 1277⁷. The Puck castellan, Ścibor, is named in sources as early as 1271⁸. Known by name are three Puck castellans, who were active up to the time when Pomerania was incorporated into the state of the Teutonic Order; the last one, mentioned in sources as late as 1316, was Wojsław⁹.

The placement of the castellan's stronghold on the site of the later seat of the Teutonic Order as assumed by Franz Schultz, has not been confirmed by archaeological investigations carried out in the area¹⁰. New research also casts doubt

³ J. Treder, *Puck*, [in:] *Nazwy miast Pomorza Gdańskiego*, eds by H. Górniewicz, Z. Brocki, publ. 2, eds. by E. Breza, J. Treder, Gdańsk 1999, pp. 171–173.

⁴ *Pommerellisches Urkundenbuch*, ed. Westpreussischen Geschichtsverein, prep. by M. Perlach, Danzig 1882, no. 18; K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII–XIII wieku*, Poznań 1960, p. 189.

⁵ B. Śliwiński, *Dzieje Pucka w świetle najstarszych źródeł pisanych (do 1308 r.)*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), pp. 55 f.; M. Starski, *Unarunkowania* (as n. 2), p. 44.

⁶ K. Ślaski, *Podziały* (as n. 4), pp. 189–190.

⁷ *Pommerellisches Urkundenbuch* (as n. 4), no. 288.

⁸ Ibidem, no. 248. J. Kruppé, M. Milewska, *Puck. Archeologia o narodzinach miasta*, Warszawa 2015, p. 12, erroneously state that first information about the Puck castellany dates back to 1283.

⁹ B. Śliwiński, *Dzieje Pucka* (as n. 5), p. 64.

¹⁰ F. Schultz, *Dzieje powiatu wejherowskiego i puckiego*, Wejherowo 2011, p. 110.

¹ D. Król, J. Kurowska, *Pradzieje*, [in:] *Historia Pucka*, ed. by A. Groth, Gdańsk 1998, pp. 9–20.

² M. Popek, *Średniowieczny port w Zatoce Puckiej w świetle badań archeologicznych*, Toruń 2023, pp. 199–200; M. Starski, *Unarunkowania lokalizacji i rozplanowanie miasta lokacyjnego w Pucku*, [in:] *Puck. Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*, ed. by M. Starski, Warszawa 2017, p. 44.

on the possibility of the castle's location on the south-eastern edge of Swarzevska Holm, pointing to the eastern side of the later parish church of SS Peter and Paul as more plausible location¹¹. According to the findings of archaeologists, the pre-chartered Puck settlement complex included, apart from the church in the immediate vicinity, an area extending about 50 metres to the west and south of it, and today's yacht harbour to the east. The polycentric area with the church, the probable seat of the castellan in the centre and the marketplace to the east, extended slightly to the south¹².

Along with the whole of Gdańsk Pomerania, Puck was incorporated into the territory of the Teutonic Order in 1309. The area of the former Puck castellany, referred to as 'territorium Pucense' or 'Putzker gebiet', became part of the newly established Gdańsk commandery; as a result, Puck lost its status as a local centre of power for half a century. The former ducal village passed into the hands of representatives of the local knighthood. The first decades after the change of territorial affiliation did not clearly affect the development dynamics of Puck. In the 1360s the seat of the fishmaster – the Teutonic Order's official overseeing fisheries in the commandery area – was moved from Gdańsk to Puck. The fishmaster of Puck ('magister piscature in Puczku') was first mentioned in 1368¹³. The initially minor role of the fishmasters grew over the years, as reflected in the subsequent careers of the Order's members holding this office. The last of these, Heinrich von Richtenberg (1453–1456), attained the position of grand master¹⁴.

Puck got involved in the growing conflict between the Prussian estates and the Teutonic Order during the first half of the 15th century, as Puck councillors actively participated in the estate conventions¹⁵. After the outbreak of the uprising against the Teutonic Order in February 1454, the town quite quickly passed into the hands of the Prussian Estates' army. At the convention in Grudziądz on 12 April 1454, Jacob Steinbrucker, representing Puck, affixed the seal of the town under the oath of allegiance to the King of Poland. At the end of June 1454, the King of Poland pledged the income from the Puck district to the councillors of Gdańsk as compensation for the expenses incurred in connection with military action against the Order. In the following year, the king pledged the entire Puck district together with the town and Puck village to Gdańsk. Puck also directly contributed to the costs of the warfare. For example, in July 1454 it paid a fee as a member of the Prussian Confederation, the amount of which was set at 100 marks. In 1457 the citizens of Gdańsk, looking for cash to finance their growing expenses, sold the Puck district to the Swedish king Karl Knutsson¹⁶. After the town was taken over by the armies of the Prussian Confederation, it is likely that – following the example of other cen-

tres – the seat of the fisherman was destroyed, as evidenced by Knutsson's efforts to rebuild it. In 1460, Puck was occupied and plundered by Teutonic Knights under the command of Fritz Reweneck and remained under their authority until September 1464. Then, after a five-month siege, it was captured by Gdańsk troops who handed it over to Polish commanders in November 1468¹⁷.

Under the provisions laid out in the Second Peace of Toruń in 1466, Puck, along with Pomerania, was incorporated into the Kingdom of Poland as part of Royal Prussia. The Puck starosty was established, which, depending on the period, included from thirty-five to forty-one settlements¹⁸. In 1491, the monarch again pledged the Puck starosty to the Gdańsk citizens, and it remained in their possession until 1545. From then on, the starosty was administered by representatives of the Polish nobility associated with the king; during the years 1582–1627 this was the Wejher family, who originated from Gdańsk Pomerania. The period of the Swedish wars brought further sieges and destruction of the town (e.g., in 1627, 1629, and 1655). A negative impact on Puck was also caused by the stationing of colonel Jan Lanckoroński's army in the town. In 1678 the King of Poland, Jan Sobieski, became the starost of Puck, and after his death the starosty was administered by his widow and sons. The wars sweeping through the Polish Kingdom in the 18th century resulted in a further deterioration of the town's situation; sieges, requisitions, and army stationing entailed considerable damage to the town. The rule of the royal starosts in Puck lasted until September 1772. After the first partition of the Commonwealth, the town was taken over by the Prussian King's commissioners¹⁹.

*

In the years 1340–1350, the Teutonic Order conducted a campaign of intensive urbanisation of the area of Gdańsk Pomerania. Puck was among the fourteen town centres chartered in this period. The charter for both Puck town and village was issued on 16 November 1348 in Malbork²⁰. According to the Chelmino Law received by the Puck burghers, the legislative and executive power in the town and within the patrimony was exercised by a nine-member town council. The court cases of the burghers were dealt with by the town bench, composed of six judges and chaired by the mayor. These data on the number of officials come from the 17th–18th centuries. During the period when Puck land belonged to the rule of the Teutonic Order, the position of the reeve (in Polish *sołtys*, administrative agent of the territorial lord) remained strong, and the council acted independently in matters concerning the parish church, property di-

¹⁷ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Oświęcim 2014, pp. 672–673.

¹⁸ W. Odyniec, *Starostwo puckie 1546–1678*, Gdańsk 1961, p. 37 f.

¹⁹ A. Groth, *Czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), pp. 93–96.

²⁰ *Preussisches Urkundenbuch*, vol. 4 (1346–1351), ed. by Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von Hans Koeppen, Marburg 1960, no. 369; S. Jóźwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój, przekształcenia, kompetencje*, Toruń 2001, p. 125; R. Czaja, *Urbanizacja kraju*, [in:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach: władza i społeczeństwo*, eds. by M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2009, p. 193.

¹¹ M. Starski, *Unwarunkowania* (as n. 2), p. 47.

¹² Ibidem, pp. 48–49.

¹³ K. Bruski, *Puck w czasach krzyżackich*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), pp. 68–70.

¹⁴ *Dostojnicy zakonu niemieckiego w Prusach i baliwatach kamery wielkomistrzowskiej w Rzeszy do 1525 roku*, prep. and introd. D. Heckmann, Toruń 2020, p. 581.

¹⁵ R. Czaja, *Małe miasta na zjazdach stanów pruskich do 1454 r.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia” 28 (2001), p. 101.

¹⁶ K. Bruski, *Puck* (as n. 13), pp. 86–87.

visions, common space and community property²¹. In the modern era until the middle of the 17th century, the local nobility concluded property purchase and sale transactions and registered disputes before the the municipal court in Puck. The public was represented by a special council, referred to as the Third Order, which consisted of twelve representatives of craft guilds elected for life²². This body probably functioned in Puck from the middle of the 16th century, as in other Prussian towns²³.

*

The process of formal foundation, spatially and functionally related to earlier settlements, introduced a completely new quality in the arrangement of the space in addition to new aspects of social and economic relations²⁴. The area allocated for the town was to be divided into 100 plots 3 perches wide and 7 perches long (1 Chelmino perch = 4.32 m). According to the provisions of the charter, one of the plots, free of charge, was to be given to the reeve as a hereditary possession. The town's inhabitants were obliged to pay an annual rent of 4 skojecks per plot, which was due on St Martin's Day (11 November). The rents and other income received in the town were to be divided between the Teutonic Order as a territorial ruler (half) and the reeve and burghers (a quarter each). Court revenue was to be divided between the reeve and the Teutonic Order. It was left to the exclusive competence of the territorial ruler to adjudicate on offences committed on public roads. The charter specified the area of the endowment: the town was granted 18 lans of land (1 lans = = 30 morgas = 16.8 hectares), of which 14 lans without 10 morgas lay on the Puck marsh. The remaining 4 lans and 10 morgas lay on the Gnieźdźew marsh, and a further 15 lans allocated to the town lay in the forest called Campyn (probably in the Darzłub Forest). The town was also granted the right to own one large net and to fish freely in both the Bay of Puck and the Baltic Sea. The inhabitants of the town and village were granted the right to harvest timber from the patrimony and float it down the Reda River to the sea. Puck village was granted a total of 60 lans, of which 4 free lans were the property of the parish priest and another 6 lans were the property of the reeve. From the content of the charter, it may be concluded that the area earmarked for the town centre had not been developed before: the document mentions the delimitation of plots of land, but does not mention commercial facilities or a bathhouse. The situation of Puck village was different: the designation of the parish priest's and reeve's emoluments within its boundaries and the relatively high amount of rent indicate that at the time of the formal foundation it was a developed area²⁵. From this information, it can be concluded (in contrast to the claim of earlier historiography) that the area of Puck village, founded simultaneously with

Puck town, coincided with the area of the ducal village existing from the 13th century²⁶.

*

Puck had a regular quadrilateral layout with a central regular marketplace, typical of small Prussian towns, and covered an area of 8.3 hectares²⁷. Therefore, in terms of area, it ranked among the small Prussian towns. However, with an average area of about 6.5 ha, Puck it was one of the larger centres in Gdańsk Pomerania, second only to Chojnice (9 ha)²⁸. In the southern part of the urban layout of Puck, twelve regular blocks were delineated. Some irregularities visible in the northern part of the layout resulted from it being adjusted to the already existing church, which became the parish church for the town and neighbouring villages²⁹. Next to the church, probably in the southern and eastern part of the block, an area was marked out for a cemetery, which must have also included the ossuary mentioned in the sources³⁰. To the west of the church, space was reserved for the seat of the Order's administration. Nine blocks to the south of the castle and the church were set aside for burgher buildings, separating the church from the marketplace with a block of buildings. The central quarter, enlarged by part of the block adjacent to the north, was occupied by the marketplace. There were eight streets, four of which led directly to the town gates. On the north-south axis, the main communication routes ran through parallel Kowalska (now Bogusława) and today's Gdańska Streets (in the Middle Ages this was probably called Szewska³¹), then through the marketplace towards today's Morska and Kościelna Streets, and then through the area around the parish church towards the Korabna (Wodna) Gate leading to the quay. On the east-west axis, the most important were the gateway streets Rybacka (today's 1 Maja Street) and Młyńska (today's 10 Lutego Street), of lesser importance were today's Sambora Street (possibly identical with Słodowa Street, known from written sources), Więzienna Street (today's Pokoju Street), the street behind the cemetery (today's Judyckiego Street) and the so-called Old Church Path ('Alter Kirchen Gang'). Visible traces of this street can be seen in the narrow, undeveloped, plot number 137 in the backside of house on Morska Street³². In 1514, mention was made of Słodowa Street ('Molter Gasse'), the location of which has not been determined. An analysis of the source records together with a reconstruction of the watercourses and

²¹ F. Schultz, *Dzieje* (as n. 10), p. 181.

²² Ibidem, p. 182.

²³ A. Groth, *Czasy* (as n. 19), p. 126.

²⁴ B. Śliwiński, *Dzieje Pucka* (as n. 5), p. 59–60; B. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, [in:] *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, eds. by A. Gieysztor, T. Roslanowski, Warszawa 1976, pp. 67–97.

²⁵ K. Bruski, *Puck* (as n. 13), pp. 74–75.

²⁶ M. Starski, *Uwarunkowania* (as n. 2), p. 45.

²⁷ R. Czaja, *Urbanizacja kraju* (as n. 20), p. 194; *Atlas Historyczny Miast Polskich*, vol. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 7: *Chojnice*, hist. prep. R. Czaja, cart. prep. R. Golba, Z. Kozieł, I. Lewandowska, Toruń 2013, p. 8.

²⁸ *Atlas Historyczny Miast Polskich* (as n. 27), p. 8.

²⁹ The history of the parish and the church is more extensively discussed by K. Bruski, *Puck* (as n. 13), pp. 77–84, further literature also there.

³⁰ Archiwum Państwowe w Gdańsku [State Archive in Gdańsk] (further: APGd.), Akta Miasta Pucka [Records of the Town of Puck] (further: AMP), ref. 519/41, pag. 15v.

³¹ On the basis of the search in modern sources carried out so far, the location of Szewska Street has also not been established with certainty. The most likely location has been identified C. Kardasz, *Przestrzeń, społeczeństwo i gospodarka późnośredniowiecznego Pucka w świetle źródeł pisanych*, [in:] *Puck* (as n. 2), pp. 74–75.

³² J. Kruppé, M. Milewska, *Puck* (as n. 8), p. 51.

water drainage points to its location in the south-eastern part of the town, probably along today's Sambora Street³³.

The content of the charter may indicate that the area allocated for the town was already fortified in some way and surrounded by a moat. From the west, it was formed by a now-canalised stream flowing from the south (along today's Wojska Polskiego Street). Originally it crossed the south-western quarter between today's Bogusława, Sambora, Jana III Sobieskiego and Walowa Streets. After 1348, a section of this stream from the Gdańska Gate was diverted into the town moat, which can still be seen on the town map of 1810. The medieval fortifications remained in poor condition until the Swedish wars. In the 1630s, the fortifications were modernised and extended. The gates were reinforced with bastions, while the walls were strengthened with an earth bulwark, combining the town and castle into a single defensive structure³⁴. Inseparably connected to the sea, Puck became a war port as early as the second half of the 16th century³⁵. Executing the royal plans, Puck starost Ernest Wejher organised a caper fleet in Puck. In the 17th century, due to the growing threat from the sea caused by the involvement of the Commonwealth in the rivalry with Sweden, the importance of Puck also increased. In 1632 a decision was made to expand Puck's fortifications, and further work was carried out in the following decades. The area of the former castle was also rebuilt so that an arsenal was created³⁶ (II. 1).

The marketplace, located in the centre of the settlement, measures 110 × 43 metres. An analysis of the layout and the distribution of plots confirmed by archaeological research indicates that in the Middle Ages, the market area may have been slightly larger, as the plots in the blocks adjacent to it were enlarged by 2–3 metres at the expense of the common space³⁷. The presumed size of the marketplace, at around 5500 square metres, was similar to the markets of other small Prussian towns. The main marketplace of Puck was mentioned for the first time in 1418 in the sources regarding the indebtedness of the property located next to it³⁸. The oldest town book also mentions the Coal Market (German: Kohlenmarkt)³⁹. It was a separate space in the northern (in the vicinity of the meat benches) or eastern (archaeologically confirmed traces of wooden buildings near the town hall) part of the marketplace⁴⁰. The town hall was in

the centre of the marketplace⁴¹. The first dated references to the seat of the Puck municipal authorities date back to 1432⁴². Only archaeological sources provide more detailed information on the building, according to which it may have been erected at the end of the 14th century⁴³. Apart from the town hall and the stalls adjoining it from the east, the marketplace was undeveloped on a permanent basis⁴⁴; only in the northern part of it there were butcher's benches⁴⁵.

The growing importance of Puck in the administrative structure of the Teutonic Order involved the expansion of the latter's headquarters located in the northwestern part of the town⁴⁶. The court of the Order was first mentioned in 1384⁴⁷. In the 15th century the three-storey building was accompanied by outbuildings, separated from the town by a wall or moat⁴⁸. Near the castle there may have been a small passage in the defensive wall leading towards the mills located by the Mill Pond⁴⁹. The pond was fed by the waters of a stream called Walewka, flowing from the west⁵⁰. Research work carried out along Zamkowa Street (near Książęca Street) uncovered a palisade forming a riverbank fortification, which was dendrochronologically dated to the fourth quarter of the 15th century⁵¹. Some sections of the stream are still visible today, but most of its course has been canalised and diverted underground.

The basic type of plot in 15th-century Puck was a residential plot with a rear referred to as an erbe, or more rarely erbehus, wanhus or hus. According to the charter, one hundred plots of this type were to be measured out within the town, each seven perches long and three perches wide (30.2 × 12.94 metres). However, an analysis of the 1810 map as well as archaeological research indicate that in late medieval Puck – especially in the blocks adjacent to the marketplace – there were also plots measuring one-and-a-half-perch⁵². The preserved boundaries of these plots date to the second half of the 14th century, which makes it possible to assume that they were delimited as halves of the plots postulated in the charter⁵³. By the beginning of the 16th century, plots of this type were mentioned in all streets and

⁴¹ Doubt about the construction of the town hall in the Middle Ages was expressed by M. Berenthal, *Historyczno-urbanistyczne założenie Pucka*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 4 (1971), p. 92.

⁴² APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 15v, 17v.

⁴³ M. Starski, *Rynek miasta lokacyjnego w Pucku w świetle badań archeologicznych*, Warszawa 2015, p. 72–79.

⁴⁴ J. Kruppé, M. Milewska, *Puck* (as n. 8), pp. 51.

⁴⁵ M. Starski, *Rynek* (as n. 43), pp. 49–50; C. Kardasz, *Przestrzeń*, (as n. 31), pp. 72–74; APGd. AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 34v.

⁴⁶ K. Bruski, *Puck* (as n. 13), p. 70.

⁴⁷ *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, ed. by W. Zisemer, Wiesbaden 1968, no. 683.

⁴⁸ J. Kruppé, M. Milewska, *Dzieje zamku w Pucku*, Warszawa 2014, p. 55.

⁴⁹ H. Domańska, *Puck*, Wrocław 1985, p. 18.

⁵⁰ *Pommerellisches Urkundenbuch* (as n. 4), no. 547; W. Łęga, *Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII wieku*, Poznań 1949, pp. 27.

⁵¹ *Puck. Przewodnik archeologiczny. W 670 rocznicę lokacji miasta*, eds. by M. Milewska, M. Starski, Puck–Warszawa 2019, pp. 206–207.

⁵² M. Starski, *Zagospodarowanie parcel mieszczkańskich w Pucku jako źródło poznania przemian kulturowych w małym mieście lokacyjnym w późnym średniowieczu*, „Archaeologia Historica Polona” 22 (2014), p. 147.

⁵³ Ibidem, (as n. 51), p. 155.

³³ APGd., AMP (as n. 30) ref. 519/41, pag. 37r; ibidem, ref. 519/42, pag. 56r. Por. C. Kardasz, *Przestrzeń* (as n. 31), pp. 75–76.

³⁴ K. M. Kowalski, *Rozwój przestrzenny Pucka jako miasta, fortecy i portu wojennego*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), pp. 117–118.

³⁵ G. Piwnicki, A. Klein, *Polska polityka morska za panowania ostatnich dwóch Jagiellonów i jej pokłosie*, „Studia Gdańskie” 31 (2012), pp. 237.

³⁶ K. M. Kowalski, *Rozwój przestrzenny* (as n. 34), pp. 116–118.

³⁷ M. Starski, *Dzieje rynku w Pucku* (Pl. 65–79), „Światowit” 49 (2010), p. 150; Z. Maciakowska, „...bynnen dem rynsteyne”. *Gospodarowanie skrajnym pasem ulicy w Gdańsku w późnym średniowieczu i w czasach wczesnonowożytnych*, [in:] *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej. Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt Mitteleuropas*, eds. by S. Krabath, J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2011, pp. 249–258.

³⁸ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 11r.

³⁹ Ibidem, pag. 6v, 10v, 98r.

⁴⁰ C. Kardasz, *Przestrzeń* (as n. 31), pp. 72–73.

places known from the medieval period: there were 12 in the marketplace, 13 in Rybacka Street, 12 in Kowalska Street, 16 in Szewska Street, 13 in Młyńska Street, 1 in Więzienna Street, 6 in the vicinity of the cemetery, and 6 next to Gdańska Gate⁵⁴. The process of dividing the original plots was relatively slow in Puck, unlike in other small Prussian towns⁵⁵. Between the early fifteenth and the second half of the sixteenth century, there was almost no increase in the number of plots in the town, and only three entries in the town book related to under-sized plots⁵⁶. One of the reasons for this may have been the considerable building reserve provided by the relatively large size of the town and the large number of vacant plots (farmyards, gardens). Few references indicate the functioning of budas, i.e. small buildings without a rear, in Puck. One of them stood near the cemetery, but the location of the other is unknown⁵⁷. Modern sources report as many as 54 properties of this type in total, whilst indicating that they were located outside the town⁵⁸.

Farmland, meadows, and gardens, referred to as 'appurtenances', were assigned to the town plots. According to the charter, these were located outside the town, in the patrimony⁵⁹, although records in the town books indicate that some plots within the town also had such a character⁶⁰. A separate category of economic properties consisted of malt houses ('molthusse'), where the malt necessary for beer production was produced, granaries, as well as vacant or non-permanently built-up plots of land known as 'hof', 'stete' or 'hofstete', and (as mentioned) plots intended for cultivation. In the town book this last group of properties were called 'rowm'⁶¹. The first reference to a malt house located on Więzienna Street dates back to 1421⁶², further ones from 1423 and 1425 (no location), 1428 (Więzienna Street), 1440 (no location), 1442 (by the town court), 1451, 1468 ('by the bath house'), 1452 (no location), 1459 (Rybacka Street), 1478 ('by the bath house'), 1479 (Młyńska Street?), and in 1495 (Kowalska Street, by the Gdańska Gate)⁶³. In the first half of the 16th century, the number of references in the sources to this type of property increases. In 1514 there is mention of a malt house on Słodowa Street, in 1524 and 1526 on the marketplace⁶⁴. In the last decades of the 16th century, there were at

least sixteen such devices in operation in the town⁶⁵. A certain concentration of plots with this type of devices was registered near the main entrance gate to the town (Gdańska Gate) and within quarters with economic development.

In the analysed Puck sources, there is only one indirect piece of information indicating that the town had a granary. Simultaneously, it is also the first mention of a farm plot ('hof') – part of its area was occupied by a barn ('schune'). This property, bought by Claus Flint in 1412, was situated next to the fortifications in the vicinity of a granary belonging to another burgher⁶⁶. Another plot of land of this type that was mentioned was in the vicinity of the bathhouse, and the information about it dates from 1423. Over time, the use of the plot changed, for before 1451 a malt house was placed there, mentioned on the occasion of the sale of this property⁶⁷. Further data about farm plots come from 1423, 1424 (Szewska Street), 1427 (Więzienna Street), 1459 ('by the wall'), 1476 (Kowalska Street), 1478 ('by the bathhouse'), and in 1483 (no location). Undated references mention such a plot on Szewska Street, with another two located in the vicinity of the fortifications and one plot on Młyńska Street. A further nine records of farm plots lack dates and information on their location. Until the beginning of the 16th century, fields ('rowm') were mentioned twice: in 1450 and 1451⁶⁸. They probably lay outside the walls or in the southern/south-eastern part of the town. Empty plots of land are also recorded in the part of Puck which the town council handed over to the burghers in return for rent and a commitment to build on them⁶⁹. All farm properties were encumbered with contributions to the municipality (rents, corvées)⁷⁰.

The suburbs of medieval Puck were hardly developed. A closer determination of their size and extent is prevented by a lack of sources. Surely in 1570 there were a total of 54 properties outside the town walls charged with rent⁷¹. A suburb called Korabne developed to the north of the town. It was a harbour with an inn and the Chapel of St. Barbara. To the east of the town, beyond the Rybacka Gate, lay Puck village, directly subordinate to the Teutonic Order; despite its legal distinctiveness, it may be assumed that it fulfilled the role of a suburb. The written sources from the beginning of the 16th century contain information about houses and gardens located on the 'Hill', behind the Rybacka Gate⁷². On the south side, behind the Gdańska Gate, St George's Hospital (with a chapel) was built in the late 14th century and operated until the mid-17th century. To the west of the town, behind the Młyńska Gate, there was a mill. The town's

⁵⁴ C. Kardasz, *Przestrzeń* (as n. 31), p. 77.

⁵⁵ R. Czaja, *Miasta i przestrzeń miejska w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [in:] *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, eds. by R. Czaja, A. Radziński, Toruń 2013, p. 96.

⁵⁶ T. Lewerenz, *Die Größenentwicklung der Kleinstädte in Ost- und Westpreußen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Marburg 1976, p. 144.

⁵⁷ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 8v.

⁵⁸ *Źródła dziejowe*, vol. XXIII: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, vol. XII: *Prusy Królewskie*, publ. by J. T. Baranowski, Warszawa 1911, p. 270.

⁵⁹ K. Bruski, *Puck* (as n. 13), p. 74.

⁶⁰ C. Kardasz, *Przestrzeń* (as n. 31), p. 78.

⁶¹ *Glosarium wyrazów i zwrotów ze średniowiecznych źródeł pruskich*, prep. by K. Kosiński, J. Tandecki, Toruń 2011, pp. 231, 267.

⁶² APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 15v.

⁶³ During archaeological investigations a total of eight remains of malt kilns were discovered on the following plots: 4 Stary Rynek, 13 (?) Stary Rynek, 17 (?) Stary Rynek, 28 Stary Rynek, 32 Stary Rynek, no. 3 at 1 Maja (kilns from the 16th–17th centuries), 6 Sambora, 12 Sambora. *Puck. Przewodnik archeologiczny* (as n. 51), passim.

⁶⁴ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 37r–37v.

⁶⁵ A. Groth, *Gospodarka*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), p. 148.

⁶⁶ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 103r.

⁶⁷ Ibidem, pag. 6r.

⁶⁸ Ibidem, pag. 24v, 25r.

⁶⁹ Ibidem, pag. 29v.

⁷⁰ Ibidem, pag. 6r, 25r.

⁷¹ *Źródła* (as n. 58), p. 270.

⁷² APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/42, pag. 20v, 59v. These records also shed new light on the location of the 'Hill'. According to F. Schultz, *Dzieje* (as n. 10), p. 110, it was the slope of the castle hill. Following F. Schultz, this interpretation was provided by B. Ślaski, *Materiały i przyczynki do dziejów nadmorskiego miasta Pucka oraz dawnej ziemi puckiej*, Warszawa 1916, p. 119. However, the record in the source contradicts this interpretation.

gardens and meadows stretched further north of today's Lutego Street (Nr. 10), towards the mouth of the Plutnica River, in the area known as Koppel⁷³. The suburbs functioned in this form until the Swedish wars. In the years 1626–1627 Puck village and, probably, the suburb of Korabne were destroyed, and during the Swedish invasion (1655/1656) the southern suburb with the St George's hospital was burnt down. The area of Puck village, until 1454 subject to the Order, was taken over by the royal starosts in the 16th century. In 1651, starost Jan Zawadzki leased 18 voloks (lans) belonging to the village destroyed in 1627 to the town. In 1657 King of Poland, Jan Kazimierz, restored an area of 30 voloks in total, including former Puck village, as well as the Koppel (an area between the Bay, the mill ditch and the road to Polczyn) and the area in front of the Gdańska Gate to the town for its merits in the battles against the Swedes and as a compensation for losses⁷⁴. There were no major changes in the topography of the town in the 16th–18th centuries. Only the suburbs, which were incorporated into the town (Puck village), were destroyed. On the southern side, behind the Gdańska Gate, along today's Wojska Polskiego Street, a new suburb with farmland developed in the 17th–18th century. Destroyed in 1656, the church (then Evangelical) and St George's hospital were rebuilt in a new site within the town walls in 1681, thanks to a donation from starost Jan Sobieski. The hospital building now serves as a museum (11 Wałowa Street)⁷⁵.

*

The economic life of Puck in the Middle Ages was primarily associated with agriculture and crafts. The charter determined the town's patrimony (33 lans; 1 lan = about 16.8 ha), which were divided between the townspeople as their gardens and free grazing fields; a shared pasture for the town and village was also designated⁷⁶. Urban sources also mention gardens arranged within the town. It is likely, therefore, that the boundaries between the various social groups living in Puck were not as sharp as in large cities, and a certain group of residents engaged in both crafts and services, as well as agricultural production. In addition to cultivation and farming, the residents could rely on the sea to provide the necessary foodstuffs. According to the charter, Puck residents had the right to fish freely both in the Bay of Puck and in the open sea.

The relatively high level of craft development in Puck is confirmed by the existence of a guild organization. At least three guilds were active in the town in the first half of the 15th century: butchers, shoemakers and tailors. An undated record, probably dating from the 1420s, reports a rent debt of 5 marks incurred by the guild of butchers⁷⁷. Butchers are first mentioned around 1400 as one of the groups which charged rent to the Teutonic Order resulting from the use of butcher's benches (butcher's shops). Mentions of shoemakers are undated, and the

records in the town book indicate only that the elders, with the consent of all guild members, indebted the guild to the amount of 24 marks⁷⁸. Archaeological research has confirmed the existence of a shoemaker's workshop on Młyńska Street (now no. 4 at 10 Lutego Street) by the end of the 14th century, and a baker's workshop may have operated at this venue at a later date⁷⁹. Comparably little information has survived about tailors. Surely in the 15th century there was a guild of tailors in Puck, which also incurred debts⁸⁰. The origins of Puck beer brewing – one of the most important crafts in the modern period – date back to the Middle Ages⁸¹. Several mentions of malt houses indicate that already in this period brewing was carried out not only by specialists, but also by other residents of the town⁸². The development of this branch of the craft is evidenced by the growing number of beer-making facilities in the second half of the 15th century. In 1474, the town council handed over an empty plot of land, probably located on Rybacka Street, to Herman Steinbruger, on which he built a malt house⁸³. The first mention of bath attendants operating in Puck comes from a Teutonic Order's list of rents, where they are listed along with stallholders, butchers and the town scribe; in total they paid rent amounting to 10.5 marks⁸⁴. Their continued existence is evidenced only by references to bathhouses⁸⁵.

Other information about the medieval crafts of Puck is limited to isolated records, such as the one from the beginning of the 15th century about a certain baker debtor who took out a debt of twelve marks against his plot and land⁸⁶. In 1459, Niclos Dampe, a blacksmith, sold a rent worth three good marks to St George's Hospital⁸⁷, and in 1478 a cartwright named Marszan funded one-mark annuity for St Barbara's chapel⁸⁸. The records from the first half of the 16th century mention a linen draper and a blacksmith living on Kowalska Street⁸⁹, a barrel-maker settled in Młyńska Street and a barber residing at the market place⁹⁰. Archaeological sources provide additional information on the functioning of late medieval crafts. A tanning workshop operated on the plot at 14 Stary Rynek in the 14th–15th centuries, a potter operated at 29 Stary Rynek in the 16th century, and a barrel-maker's workshop may have operated on the plot at 22 Stary Rynek in the second half of the 14th century⁹¹.

⁷⁸ Ibidem, pag. 13r.

⁷⁹ K. Blusiewicz, *Wzrosty ze skóry i wytwórczość skórnica w późnośredniowiecznym Pucku*, [in:] *Puck* (as n. 2), p. 306.

⁸⁰ APGd., AMP (as n. 30) ref. 519/41, pag. 10r.

⁸¹ A. Groth, *Czasy* (as n. 19), p. 148–152.

⁸² A. Klonder, *Brownarstwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wrocław 1983, p. 38.

⁸³ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 29v.

⁸⁴ *Księga komturstwa gdańskiego*, publ. by K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1985, p. 213.

⁸⁵ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 6r, 30r.

⁸⁶ Ibidem, pag. 3v.

⁸⁷ Ibidem, pag. 86v.

⁸⁸ Ibidem, pag. 31r.

⁸⁹ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/42, pag. 39v.

⁹⁰ Ibidem, pag. 66v.

⁹¹ *Puck. Przewodnik archeologiczny* (as n. 51), pp. 85–104.

⁷³ APGd. AMP (as n. 30), ref. 519/42, k. 20v.

⁷⁴ A. Groth, *Czasy* (as n. 19), p. 161.

⁷⁵ K. M. Kowalski, *Rozwój przestrzenny* (as n. 34), pp. 124–125.

⁷⁶ K. Bruski, *Puck* (as n. 13), p. 74–75.

⁷⁷ APGd., AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 13r.

Puck's importance in trade was limited to local exchange and, to a lesser extent, the delivery of goods – mainly wood – to Gdańsk. Fairs held in the town and the fair on the patron saints' day of the parish of SS Peter and Paul played an important role in local trade⁹². The activity of the local population on the Puck credit market is a testimony to town's close contacts with its rural hinterland. Over the course of the 15th century, 54 people from outside the town were mentioned selling or buying rents on their lands and offices (among other the office of reeve) for the benefit of residents and Puck's religious institutions⁹³. At the beginning of the 15th century, stallholders were among the groups of the urban population obliged to pay rent to the Teutonic Order⁹⁴. One of the owners of the annuity purchased from the town council was a stallholder named Henryk⁹⁵. Certainly, part of the local ruling group was involved in the trade, as it is known that mayors Arnt Molter and Jacob Snelle co-owned (with others) a granary in Gdańsk⁹⁶. Puck was also represented at estate conventions; delegates also counted among people active at the state-wide level⁹⁷. Bertold and Johann Doring, owners of a granary located by the town walls, are also believed to have been involved in trade. To a small extent, the burghers of Puck participated in seafaring, as only one skipper is mentioned in extant sources⁹⁸.

In the 16th–18th centuries, the town's residents still made a living from farming, animal husbandry, and crafts, but the focus had clearly shifted to manufacturing. In 1570, the town had four brewers, three bakers, four butchers, nine shoemakers, five furriers, three drapers, three cloth cutters, six linen drapers, nine tailors, four barrel-makers, three carpenters, five wheelwrights, seven blacksmiths, two each of carpenters, turners, sawyers, bricklayers and barbers, one each of bucket-maker, ropemaker, potter and glassmaker⁹⁹. Craftsmen were affiliated with seven guilds: bakers, butchers, shoemakers, clothiers, tailors, furriers and blacksmiths. In the 17th century, corporations of barrel-makers and potters were formed, while the furriers' guild collapsed for a time in 1634¹⁰⁰. The 1662 census mentioned four bakers, two furriers, two butchers, two clothiers, four tailors, four blacksmiths, five shoemakers, two brewers, a carpenter, a brickmaker, a barber, a distiller, a mason and a hatter. The strongest branch of craft production at the time was brewing. The number of workshops far exceeded the number of masters, as already in the 16th century the right to brew beer was granted to citizens and major guilds. The port, access to the mouth of the Reda and Plutnica Rivers, and the proximity of Gdańsk pre-

destined Puck to be a local trade hub, as well as the Gdańsk main supplier. In the first half of the 17th century, Puck's trade showed a marked revival. At the time, a group of at least a dozen merchants and as many skippers were active in the town, dealing in timber, mainly delivered to Gdańsk; a brotherhood of skippers was also active in the years 1613–1646. In the second half of the 17th century, as a result of war damage and competition from Gdańsk, Puck's trade declined. In 1664, only four timber merchants were recorded in the town. Local trade relied on weekly markets and fairs. A privilege of 1539 allowed Puck to hold two fairs – apart from the one operating since the Middle Ages on SS Peter and Paul's Day, a second one was held on St Ursula's Day. From the mid-16th century a third one was held on the first Sunday of Lent¹⁰¹.

The meager source base makes it impossible to determine the number of residents of Puck in the earliest period. The opportunities of estimation are limited, as only the number of settled plots can be considered as a reliable basis. In 1400, the town paid rent on 97 and ½ plots of land, one remaining empty at the time¹⁰²; in 1438, the amount of rent decreased slightly, but it is uncertain whether this was due to a decrease in the number of inhabited plots or changes in the amount of other fees¹⁰³. A similar number of properties was maintained in Puck in 1570, as 39 plots in the market frontage, another 66 in the streets and a total of 54 budas outside the town were registered¹⁰⁴. Therefore, the number of residents of Puck within the town walls in the 15th century can be estimated at about 520 people (conversion rate: 4.1 people per house)¹⁰⁵. The demographic potential of the town was supplemented by the suburbs. Puck's population probably increased in the 16th century; however, the researchers' estimation, according to which 864 people were supposed to live in Puck within the walls and 1,188 in the city and suburbs altogether, based on the conversion rate proposed by Stanisław Pazyra (12 people per house at the marketplace and 6 people per other houses) seems to be exaggerated for small towns¹⁰⁶. The ethnic structure of Puck's residents in the 16th–18th centuries is difficult to determine. The keeping of town books in Ger-

¹⁰¹ Ibidem, pp. 164–166.

¹⁰² *Księga komturstwa* (as n. 84), p. 213. The number of plots encumbered by rent to the Order in 1400 has been presented in several versions in the literature. Older works state 92½ plots, newer ones – 94½ plots, while recent Polish studies tend to accept the version from the source edition, i.e. 97½ plots. H. Prütz, *Geschichte des Kreises Neustadt in Westpreussen*, Danzig 1872, p. 56; F. Schultz, *Dzieje* (as n. 10), p. 114; M. Berenthal, *Historyczno-urbanistyczne założenie* (as n. 41), p. 91; H. Domańska, *Puck* (as n. 49), p. 14; T. Lewerenz, *Die Größenentwicklung* (as n. 56), p. 144; K. Bruski, *Puck* (as n. 13), p. 76.

¹⁰³ *Das grosse Zinsbuch des deutschen Ritterordens (1414–1438)*, ed. by Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung von P. G. Thielen, Marburg 1958, p. 120; K. Bruski, *Puck* (as n. 13), p. 77.

¹⁰⁴ *Źródła* (as n. 58), pp. 269–270.

¹⁰⁵ C. Kardasz, *Przestrzeń* (as n. 31), p. 80.

¹⁰⁶ S. Pazyra, *Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX wieku*, Lwów 1939, p. 275; *Atlas historyczny Polski. Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI wieku*, prep. by M. Biskup, in coop. with L. Koc, Warszawa 1961, p. 71; S. Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII w.*, Gdańsk 1966, p. 15–25, 187–188; S. Gierszewski adopting M. Biskup's suggestion also took into account suburban budas, hence the difference between the results.

⁹² R. Czaja, *Gospodarcze znaczenie jarmarków w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [in:] *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, vol. 2: *Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, ed. by R. Czaja, J. Tandecki, Toruń 1996, pp. 124 f.

⁹³ C. Kardasz, *Przestrzeń* (as n. 31), p. 84.

⁹⁴ *Księga komturstwa* (as n. 84), p. 213.

⁹⁵ APGd, AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 3r.

⁹⁶ Ibidem, pag. 7v.

⁹⁷ *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, vol. 2–5, ed. by M. Toeppen, Leipzig 1880–1886, vol. 2, pp. 160–161, vol. 3, pp. 195, 318, 586, vol. 4, p. 401, vol. 5, p. 5; R. Czaja, *Małe miasta* (as n. 15), p. 104–105.

⁹⁸ APGd, AMP (as n. 30), ref. 519/41, pag. 3r.

⁹⁹ *Źródła* (as n. 58), p. 270.

¹⁰⁰ A. Groth, *Czasy* (as n. 19), p. 157.

man indicates the predominance of this ethnicity, while a certain group was certainly also a local population of Kashubian origin.

*

The Puck parish was subordinate to the bishop of Włocławek, and Puck was the seat of the decanate. Perhaps even before 1309, the bishops gave the Puck parish priest some of their tithe rights. The church in Puck, first mentioned in 1283, was built in the 12th century, probably shortly after Bolesław the Wrymouth's occupation of Pomerania. After 1309, the advowson right of the parish was exercised by the Teutonic Order, and from 1385 the Cistercian nuns of Żarnowiec¹⁰⁷. The Chapel of the Holy Cross in the church was used by the Teutonic Order's officials. At the parish church there was a school, whose students in 1409 received an allowance from Grand Master Ulrich von Jungingen, who was staying in Puck¹⁰⁸. In addition to the parish church, the city had a hospital with a chapel dedicated to St George, with its own endowment and assets that allowed it to be active in the credit market¹⁰⁹. The Puck brotherhood of the poor was associated with the hospital chapel. St Barbara's chapel was in operation in the northern suburb until the 17th century.

The Reformation arrived in Puck relatively quickly, around 1535, and its initial successes may have been related to the town's dependence on Gdańsk¹¹⁰. However, as early as the second half of the 16th century, counter-reformation manifestations were taking place: churches taken over by Protestants were being revindicated, and Puck's church was an important centre of the Catholic religion. A school operated next to the parish church, with its headquarters in a building located next to the church cemetery. Protestants had St George's Church, and after its destruction were deprived of a temple until 1780; the pastoral service was then held by a clergyman from Bolszewo, some thirty kilometers away¹¹¹. From the second half of the 17th century until 1817, the Evangelical community used St George's cemetery¹¹².

*

II. THE TOWN BETWEEN 1772 AND 1918

After the first partition of the Commonwealth, Royal Prussia, along with Puck, was incorporated into the Prussian state. The formal takeover of the town took place on September 16, 1772. Puck was classified as a third-class town, where, according to the 1808 ordinance, the magistrate consisted of a mayor, a chamberlain and three to six councillors. Until 1818, the town was subordinate to the Tczew *landrat* (administrative officer of a *Land-*

¹⁰⁷ K. Bruski, *Puck* (as n. 13), pp. 80–81.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 82; *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, ed. by E. Joachim, Königsberg 1896, p. 533.

¹⁰⁹ C. Kardasz, *Przestrzeń* (as n. 31), p. 83.

¹¹⁰ K. Dąbrowski, *Ruch reformacyjny na północnych Kaszubach w XVI–XVII wieku*, „Roczniki Historyczne” 35 (1969), p. 139.

¹¹¹ K. M. Kowalski, *Administracja kościelna i szkolnictwo parafialne*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), p. 169 f.

¹¹² F. Schultz, *Dzieje powiatu* (as n. 10), pp. 245–246, H. Domańska, *Puck woj. gdańskie. Studium historyczno-urbanistyczne*, Gdańsk 1976, p. 73 (typescript).

kreis) residing in Wejherowo, after which it became part of Wejherowo county. In 1887, Puck again became the seat of the county.

*

The end of the 18th and beginning of the 19th century was a time of crisis for Puck. A 1783 description of the town mentions 107 houses, of which only 51 were inhabited¹¹³. A similar situation can be observed on the so-called Heuer plan of 1810. The population of Puck at that time is estimated at 778 people (in 1772). The area of the town coincided with the area from the time of the town foundation. The walls and ramparts were partially preserved, as well as the Gdańska, Młyńska and Rybacka Gates and the prison tower at the end of what was then Bollengasse Street (now Pokoju Street).

The first half of the 19th century was a period of dynamic spatial and demographic development in Puck. The number of houses in the town increased from 111 in 1804 to 152 in 1846, while the population at the same time increased from 1,001 to 2,283 people. These processes were associated with an economic development and an influx of people from the surrounding areas. Neither the Napoleonic wars nor the cholera epidemic first mentioned in 1831, whose victims were buried in a special cemetery established on the so-called Windmill Hill, halted the town's development¹¹⁴. In the following decades, the population declined. Up to 1,869 people resided there in 1890. It was at that time, however, when another period of demographic growth began, coinciding with administrative changes and the construction of railway service in Puck. In 1910, the town had a population of 2,534 people¹¹⁵ (Il. 2).

*

At the turn of the 18th and 19th centuries, Puck's residents, as in the Old Polish period, made their living mainly from agriculture and crafts – particularly brewing – and the supply and trade of wood. The 1801 inventory of town properties recorded forty-two houses with breweries and two separate breweries out of 115 properties included¹¹⁶. However, in 1849, only two breweries were mentioned. In the 1860s there was one brewery in the town, one distillery and three mills. In 1864 the first steam mill in the town was mentioned. In 1778 there were sixty craftsmen in Puck, grouped in seven guilds, dominated by shoemakers, bakers and clothiers. In 1817, despite the removal of guild restrictions in 1810, the total number of people employed in the crafts declined. The following decades saw a dynamic development of Puck's crafts, for in 1838 there were 106 independent craftsmen in Puck. Other industrial plants were established, such as a dairy, which began operations in 1894. The development of agriculture in the Puck area provided good conditions for the

¹¹³ L. Krug, *Topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch der sämtlichen preussischen Staaten oder Beschreibung aller Provinzen, Kreise, Distrikte, Städte, Aemter, Flecken, Dörfer, Vorwerke, Flüsse, Seen, Berge [...] in den preussischen Staaten*, Halle 1800, p. 303.

¹¹⁴ J. Grochowska, *Epidemia cholery*, „Zapiski Puckie” 11/12 (2012/2013), p. 69.

¹¹⁵ K. Wajda, *Pod pruskim panowaniem*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), p. 212.

¹¹⁶ A. Groth, *Właściciele posesji w Pucku w 1801 roku*, „Zapiski Puckie” 4 (2005), pp. 18–22.

development of the foundry and agricultural machinery factory established in the 1890s by W. Magdsik, who also introduced a steam sawmill in 1901. The power plant operating at his company in 1905, which provided electricity for streetlamps, was taken over by the town in 1912. In 1933 the power plant was put under the management of the company “Pomorska Elektrownia Krajowa Gródek” [‘Gródek’ Pomeranian State Power Plant]¹¹⁷. In 1904, another steam sawmill was built. At the end of the 19th century, Puck’s industrial plants employed about a hundred people. Trade was mainly carried out by members of the Jewish community. In 1838, the town had 17 merchants and 23 traders.

The national and religious structure of Puck’s residents over the long 19th century maintained constant proportions, with only slight fluctuations. Catholics made up between 60% and 70% of Puck’s residents, Evangelicals accounted for about 25%, and the smallest group was the Jewish population, which settled in the town in the early 19th century. At that time, the municipal authorities donated the Rybacka Gate building to the Jewish community for use as a synagogue; a Jewish cemetery was established in 1819 on today’s Lipowa Street¹¹⁸. The nationality structure did not coincide with the confessional one, as in 1913 Poles made up about 25% of the town’s population.

*

Demographic and economic development have not gone without influence on Puck’s topography. As early as 1802, the town sold the land left after the demolition of the fortifications. In 1825, Przedzamcze was incorporated into the town’s boundaries – it was the castle bailey of the former Teutonic Order castle and later the seat of the starosts, where the Prussian state administration resided from 1777. The buildings of the castle bailey included the Holy Trinity Evangelical Church erected in 1845, a parish priest’s house, a school, a salt warehouse, a mill and two residential houses (Il. 3). In the second half of the 19th century, the town markedly went beyond the boundaries of the medieval fortifications. In 1863–1883, a road was built to the west, to Polczyn (today’s 10 Lutego Street), whereas the streets from the former Młyńska Gate to today’s Hallera Street were regulated. At the same time (1892), through the efforts of the Town Beautification Society, a municipal park was created in the area next to the newly constructed road previously used as a place for grazing pigs¹¹⁹. To the south, after the closure of the old St George’s Cemetery (1823), the area for the New Cemetery at today’s Wejherowska Street (1888) was marked out. At the end of the century, two other streets – st Jerzego Street and the road toward Żelistrzewo – were regulated, and in 1901–1902 today’s

Dworcowa Street was laid out. To the east, as early as 1882–1886, Rybacka Street was extended, creating the so-called Zielona Droga (Green Road), later known as Zdrojowa Street, leading to the resort house with a park (1877), which was built a little earlier (1871). In the same year the Rybacka Gate, which had housed a synagogue since 1810, was demolished¹²⁰. In 1890, the Jewish community purchased a house on Sambora Street, where the synagogue operated until 1923 (Il. 4)¹²¹.

In 1901, a new town expansion plan was created. It assumed the delineation of new streets and the concentration of development around the New Market, created between today’s Obrońców Wybrzeża and Nowy Świat Streets (Obrońców Wybrzeża Square). Although the plan was not fully implemented, in the early 20th century Armii Polskiej (1913) and Wejhera Streets (1916) were delineated. In 1905, Puck’s streets were provided with electric lighting (Il. 5).

At the end of the 19th century, Puck was included in the interurban transportation network. In December 1898, a railroad connection was opened between Puck and Reda, the latter town being a station on the Berlin–Szczecin–Gdańsk railroad line. In the 1860s, a highway running through Puck connecting Gdańsk and Lębork was completed, and in 1886 another one from Puck to Leba was completed. In 1871, the town was connected to the telegraph, and after the quay was regulated and the port deepened in 1881, a steam ship started to operate between Puck and Gdańsk.

Since the end of the 19th century, there was a hospital in the town (mentioned in 1899) with twenty beds in 1913. In 1898, a convent of Elizabethan nuns was established in the town. In 1901, a new Catholic school building was put into use. In 1912, a naval aviation station was opened; it occupied two houses on today’s 10 Lutego Street (Il. 6).

Despite demographic and economic development, the town was faced with some problems. The sanitary conditions of the town remained dissatisfactory, as the sewage system remained an uncompleted investment until the end of the 19th century. The steadily deteriorating technical condition of the town hall had been a concern of Puck’s local government authorities since the end of the 18th century. The first plans to demolish the building were discussed in 1802, but they were abandoned due to the town’s difficult financial situation. In 1863 the town hall burned down, and its remains were demolished. The new seat of the town government, erected in the frontage of the marketplace on Rybacka Street, was put into use in 1865¹²².

¹²⁰ G. Salinger, *Zur Erinnerung und zum Gedenken. Die einstigen jüdischen Gemeinden Pommerns*, Teil 3 (N–Z), New York 2009, p. 209.

¹²¹ After the incorporation of Pomerania into the Polish state, the community found itself in crisis due to an exodus of members. Information contained in the work of H. Domańska, *Kamienne drzewo płaczu: gminy żydowskie województwa gdańskiego, ich dzieje i zabytki*, Gdańsk 1991, pp. 19–20, is based on the statute of the Jewish community in Puck from 1857 (APGd. (as n. 30), Naczelne Prezydium Prowincji Prus Zachodnich w Gdańsku [West Prussian Provincial Presidium in Danzig], ref. 6/31/1265) about the Jewish community’s purchase of the property at 28 Rybacka Street is clearly wrong. In the light of the available sources, it can be assumed that there was a mistake and that the Rybacka Gate located at the address Garncarska 28 was confused with Rybacka Street, where such a number did not function. G. Salinger, *Zur Erinnerung* (as n. 120), pp. 211–214.

¹²² A. Groth, *Z dziejów puckich ratuszy*, „Zapiski Puckie” 4 (2005), pp. 23–27.

¹¹⁷ G. Berendt, *Puck w II Rzeczypospolitej*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), p. 258.

¹¹⁸ P. Burchard, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, p. 42; M. Wołos, *Cmentarze żydowskie w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, [in:] *Gminy wyznaniowe żydowskie w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920–1939)*, ed. by J. Sziling, Toruń 1995, p. 215.

¹¹⁹ A map of the area around the town from 1853 identifies the site as *Schweinehütung* (APGd. (as n. 30), Urząd Katastralny w Wejherowie [Cadastral Office in Wejherowo], ref. 118/2/3, although publications about Puck from the interwar period, (*Puck. Najstarszy ogród nad Zatoką Pucką*, Puck 1934, p. 34) refer to the creation of a park on the site of the former gravel pit.

IV. THE TOWN IN THE 20TH AND 21ST CENTURIES

After the end of World War I and the return of Pomerania to Poland in 1920, Puck became part of the reborn Polish state. In 1926, Puck County was reactivated, with its name changed to "maritime county." Two years later the county seat was moved to Wejherowo, and Puck once again lost its status as an administrative centre.

Puck developed particularly intensively in the interwar period, both in terms of demography and space. The new authorities undertook investments that had not been carried out or completed before the outbreak of war, such as the construction of a sewage system and pavements in the town centre. A new post office was built in the 1930s, the municipal slaughterhouse was put into use in 1932, and earlier the headquarters of the fire brigade were established (1924 (il. 8, 9, 10.)). In 1931, thanks to the efforts of members of the Town Beautification Society, a park with a playground was established on the site of the former cemetery used until the end of the 1880s, between Hallera and Morskiego Dywizjonu Lotniczego Streets¹²³. By the time Gdynia was founded, Puck was the only Polish seaport. This presented the town with new opportunities. Although the port of Puck did not play a significant role in maritime trade, the newly launched railway connections from Warsaw, Kraków, Poznań and Łódź to Hel or Puck accelerated the development of tourism. In the mid-1920s, modernisation work was underway. It involved the extension of existing streets and the densification of development. In 1927, the area of Puck was 1,329 ha, of which only 32 ha were built up. By 1936, the town's area had increased slightly – to 1,400 ha, with 300 ha then under development¹²⁴. The intensification of the construction industry was an aftermath of demographic development. The population of Puck almost doubled between the wars: from a total of 2,792 people in 1921 to 5,200 in 1939¹²⁵. The military had a major impact on the town's development already at the end of the 19th century and especially in the first half of the 20th century. The Polish authorities adapted the existing infrastructure, installing a Naval Air Base, from 1923 a Naval Air Squadron and a Naval Radio Station in Puck¹²⁶. The town was home to the naval command until 1926 and Polish warships were stationed in the Puck harbour (Il. 11).

World War Two in Puck began with the bombing of the Naval Air Squadron base, as well as the harbour and railway station, by the German air force as early as 1 September 1939. German troops entered the town on 9 September. In the following months, the Nazi occupiers carried out a series of executions of the Polish intelligentsia and some Naval Air Squadron soldiers. According to available data, there were 4,192 people living in Puck in October 1941, so there was about a 20 per cent decrease in the population compared to 1939. In the period 1941–1945,

a labour camp operated in the town, where prisoners produced aircraft parts. The occupation authorities destroyed the Puck synagogue and the Jewish cemetery. The German occupation ended with the takeover of the town by the Red Army troops on 12 March 1945. The urban fabric did not suffer much damage during the warfare. The damage extended to the airfield area and several plots of land within the town (e.g. no. 3 at 1 Maja Street)¹²⁷.

During the early years after the end of World War Two, Puck belonged to the maritime county with its seat in Wejherowo. At the turn of 1948/1949, steps were taken to restore the town's status as the county capital. In 1954, the Puck County was created. It functioned until 1975, when the town was merged with the rural municipality. In the years 1950–1973, the town was governed by the Municipal National Council headed by the Presidium, after which the office of the Head of the Town was created. After 1975, the office of the Head of the Town and Municipality was established. As a result of the political changes in Poland at the turn of 1989/1990, the office of the mayor was restored in the town, and in 1991 the separation between the town and the rural municipality re-emerged. Since the administrative reform of 1998, Puck has become part of Pomeranian Voivodeship; the town has been the seat of the powiat and the rural municipality ever since.

Taken over by the state authorities in 1945, the former Magdysik machinery factory was transformed into Puck Mechanical Works in 1953. This enterprise was successively expanded; the industrial complex was created on the site of the former military air base. In 1947 the central authorities also took over the municipal slaughterhouse. Smaller production cooperatives operated alongside large state-owned factories. Between 1946 and 1947, the site formerly belonging to the parish church, extending north-east of the town towards Rozgard, was used for the construction of a marine sports centre. Later, the Sea Scouts Centre and the Municipal Centre for Culture, Sports and Recreation were established there. Changes also took place in the western part of the town. In the 1970s, the mill pond, which had not fulfilled its original function since the mill was redeveloped, was filled in (Il. 12, 13).

The first post-war years saw an exchange of Puck's inhabitants. The German population left the town voluntarily or because of forced deportations carried out from 1946¹²⁸. Material evidence of the presence of the town's German inhabitants was also disappearing. In the 1950s the Evangelical Holy Trinity Church was demolished, and two decades later the cemetery at the junction of Wejherowska and Eliza Orzeszkowa Streets was liquidated (Il. 14).

Between the post-war period and the early 1990s, the number of Puck's inhabitants grew steadily (see Table 1): in 1992 it reached 11.8 thousand; now it has slightly decreased to about 10.5 thousand¹²⁹. To meet the growing housing needs of the residents, a housing estate was built between Nowy Świat Street, Przebendowskiego Street and Lipowa Avenue. A single-family

¹²³ M. Starski, *Badania archeologiczne na terenie dziesiętnastowiecznego cmentarza katolickiego w Pucku w sezonie 2004*, „Zapiski Puckie” 4 (2005), p. 40.

¹²⁴ H. Domańska, Puck woj. gdańskie (as n. 112), p. 37.

¹²⁵ G. Berendt, *Puck w II Rzeczypospolitej* (as n. 117), p. 249.

¹²⁶ J. Grochowska, B. Kos-Dąbrowska, *W cieniu puckich hydroplanów. Historia Morskiego Dywizjonu Lotniczego w prasie pomorskiej okresu międzywojennego i kolekcji fotografii Tadeusza Stankiewicza*, Gdańsk 2010, p. 7.

¹²⁷ M. Wołos, *Cmentarze* (as n. 118); *Puck. Przewodnik archeologiczny* (as n. 51), p. 129.

¹²⁸ G. Berendt, *W Polsce żywej ludową i Trzeciej Rzeczypospolitej*, [in:] *Historia Pucka* (as n. 1), p. 286.

¹²⁹ Current research results – Demography database – Central Statistical Office [online] demografia.stat.gov.pl (accessed: 28.10.2024).

housing estate was developed in the area between 10 Lutego and Wejherowska Streets. In recent decades, development has progressed in the area west of Helska Street and to the south-east of Wojska Polskiego and Przebendowskiego Streets.

The area of the town in 2015 was 4.79 km², of which almost 60% was urbanised and 40% was agricultural land. Agricultural land is only marginally used for agricultural production, providing a potential site for other forms of development. Regarding the functions in the structure of the town, development zones of a different nature can be distinguished¹³⁰. The central

zone is the old town with its well-preserved marketplace surrounded by frontages of medieval townhouses. The centre concentrates service and a residential functions. To the east of the centre there is a residential area developed during the inter-war period. The urban fabric in this area is made up of villas with gardens in the rear. The southern part, east of the railway line, is dominated by multi-family housing from the 1960s and 1970s supplemented by single-family and commercial buildings. The single-family residential development (some of which is pre-war) extends to the west of the railway line. The northern and eastern part of the town is a green zone whose functions are focusing on tourism. This is where Puck harbour and the beach on the Bay of Puck are located.

¹³⁰ *Strategia rozwoju gminy miasta Puck na lata 2015–2025*, Puck 2015, pp. 58–59. <https://miastopuck.pl/strategia-rozwoju-gminy-miasta-puck-2015-2025.html> (accessed: 28.10.2024).

Table 1. Number of houses/plots and population in Puck from the Middle Ages to the present day

Year	Number of houses/plots	Population
1400	97½	520
1570	105	—
1772	103	778
1783	107 (51)	—
1804	111	1001
1822	—	1341
1846	152	2283
1849	148	2200
1864	156	2357
1871	164	2161
1885	162	1876
1895	170	1904
1900	173	2093
1905	184	2160
1910	200	2534
1919	—	2798
1921	—	2792
1925	—	3045
1929	227	3520
1931	—	3900
1936	—	5062
1939	—	5200
1941	—	4192
1946	—	3946
1950	—	4000
1960	—	6850
1965	—	8180
1970	—	9232
1975	—	10500
1985	—	11482
1990	—	11694
1995	—	11663
2005	—	11319
2010	—	11249
2015	—	11329
2020	—	11139
2023	—	10463

Source: A. K. Holsche, *Geographie und Statistik von West-, Süd- und Neu-Ostpreußen Nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung*, Berlin 1807; *Neues topographisch-statistisch-geographisches Wörterbuch des preussischen Staats*, Th. 4, Halle 1823; *Historia Pucka*, ed. by A. Groth, Gdańsk 1998, p. 211; <https://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> (accessed: 28.10.2024).

BIBLIOGRAFIA | THE BIBLIOGRAPHY

HISTORII | OF THE HISTORY

MIASTA | OF THE TOWN

1. BIBLIOGRAFIE | BIBLIOGRAPHIES

Bibliografia, [in:] *Historia Pucka*, red. A. Groth, Gdańsk 1998, s. 327–337.
Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego oraz krajów regionu Bałtyku, oprac. H. Baranowski, W. Chojnacki, U. Zaborska, A. Biedrzycki, W. Szramowski, „Zapiski Historyczne” 24–85 (1958–2020).
Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen, bearb. v. E. Wermke, Bd. 1–4, Königsberg–Aalen–Bonn–Marburg 1933–1978.
Bibliographie zur Geschichte Ost- und Westpreußen, bearb. v. E. Janus, U. Zaborska, Marburg 1998–2008.

2. CZASOPISMA | JOURNALS

„Altpreussische Monatsschrift. Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter” 1–59 (1867–1922).
 „Beiträge zur Geschichte Westpreußens. Zeitschrift der Copernicus-Vereinigung zur Pflege der Heimatkunde und Geschichte Westpreußens e.V.” 1– (1967–).
 „Pomerania” 1 (1963–).
 „Prussia: Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Prussia” (do/until 1924 „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia”) 1–35 (1874–1943).
 „Zapiski Historyczne” (do 1955 „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”) 1– (1908–).
 „Zapiski Puckie” 1– (2002–).
 „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 1–76 (1880–1941).

3. WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE | SOURCE PUBLICATIONS

Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens, Bd. 1–5, hrsg. v. M. Toeppen, Leipzig 1878–1886.
Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens, hrsg. v. W. Zisemer, Weisbaden 1968.
Das grosse Zinsbuch des deutschen Ritterordens (1414–1438), hrsg. im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landeskunde von P. G. Thielen, Marburg 1958.
Księga komturstwa gdańskiego, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1985.
Pommerellisches Urkundenbuch, hrsg. vom Westpreussischen Geschichtsverein, bearb. v. M. Perlach, Danzig 1882.
Preußisches Urkundenbuch, Bd. 1–6, hrsg. v. A. Seraphim, M. Hein, E. Maschke, H. Koeppen, K. Conrad, Königsberg–Marburg 1882–2000.
Źródła dziejowe, t. XXIII: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. XII: *Prusy Królewskie*, wyd. J. T. Baranowski, Warszawa 1911.

4. OGÓLNE OPRAWOWANIA | GENERAL STUDIES

HISTORII MIASTA | OF THE HISTORY OF THE CITY

Biskup M., *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967.

Czaja R., *Małe miasta na zjazdach stanów pruskich do 1454 r.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia” 28 (2001),
 Czaja R., *Miasta pruskie a zakon krzyżacki. Studia nad stosunkami między miastem a władzą terytorialną w późnym średniowieczu*, Toruń 1999.
 Domańska H., *Puck*, Warszawa 1985.
Historia Pucka, red. A. Groth, Gdańsk 1998.
 Józwiak S., *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój, przekształcenia, kompetencje*, Toruń 2001.
 Lewerenz T., *Die Größenentwicklung der Kleinstädte im Ost- und Westpreussen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Marburg 1976.
Nazwy miast Pomorza Gdańskiego, red. H. Górnowicz, Z. Brocki, wyd. 2, red. E. Breza, J. Treder, Gdańsk 1999.
 Odyniec W., *Dzieje ziemi puckiej*, Gdynia 1962.
 Odyniec W., *Starostwo puckie 1546–1678*, Gdańsk 1961.
 Prütz H., *Geschichte des Kreises Neustadt in Westpreussen*, Danzig 1872.
 Schultz F., *Dzieje powiatu wejherowskiego i puckiego*, Wejherowo 2011.
 Schultz F., *Geschichte der Kreise Neustadt und Putzig*, Danzig 1907.
 Ślaski B., *Materiały i przyczynki do dziejów nadmorskiego miasta Pucka oraz dawnej ziemi puckiej*, Warszawa 1916.
 Ślaski K., *Podziały terytorialne Pomorza w XII–XIII wieku*, Poznań 1960.
 Popek M., *Średniowieczny port w Zatoce Puckiej w świetle badań archeologicznych*, Toruń 2023.
Puck. Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu, red. M. Starski, Warszawa 2017.

5. HISTORIA BUDOWNICTWA | THE HISTORY OF CONSTRUCTION I PRZESTRZEŃ MIEJSKA | AND MUNICIPAL SPACE

Berenthal M., *Historyczno-urbanistyczne założenie Pucka*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Zabytkoznawstwo i konserwatorstwo” 4 (1971),
 Kruppé J., Milewska M., *Dzieje zamku w Pucku*, Warszawa 2014.
 Kruppé J., Milewska M., *Puck. Archeologia o narodzinach miasta*, Warszawa 2015.
Puck. Przewodnik archeologiczny. W 670 rocznicę lokacji miasta, red. M. Milewska, M. Starski, Puck–Warszawa 2019.
 Starski M., *Rynek miasta lokacyjnego w Pucku w świetle badań archeologicznych*, Warszawa 2015.
 Starski M., *Unwarunkowania lokalizacji i rozplanowanie miasta lokacyjnego w Pucku*, [w:] *Puck. Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*, red. M. Starski, Warszawa 2017, s. 41–70.
 Starski M., *Zagospodarowanie parcel mieszczkańskich w Pucku jako źródło poznania przemian kulturowych w małym mieście lokacyjnym w późnym średniowieczu*, „Archaeologia Historica Polona” 22 (2014), s. 145–166.
 Wasik B., *Wieżę mieszkalne w krzyżackiej architekturze zamkowej w Prusach*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, 38 (2022), s. 239–264.

6. HISTORIA | SOCIAL-ECONOMIC SPOŁECZNO-GOSPODARCZA | HISTORY

- Dąbrowski K., *Ruch reformacyjny na północnych Kaszubach w XVI–XVII wieku*, „Roczniki Historyczne” 35 (1969), s. 137–147.
- Domańska H., *Kamienne drzewo płaczu: gminy żydowskie województwa gdańskiego, ich dzieje i zabytki*, Gdańsk 1991.
- Gierszewski S., *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII w.*, Gdańsk 1966.
- Kardasz C., *Przestrzeń, społeczeństwo i gospodarka późnośredniowiecznego Pucka w świetle źródeł pisanych*, [w:] *Puck. Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*, red. M. Starski, Warszawa 2017, s. 71–90.
- Klonder A., *Brownictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wrocław 1983.
- Obracht Prondzyńska H., *Małe miasta pomorskie w procesie metropolizacji*, t. 1, Gdańsk 2022.

Radziwiński A., *Die Kirche im Deutschordensstaat in Preussen (1243–1525). Organisation – Ausstattung – Rechtsprechung – Geistlichkeit – Gläubige*, Toruń 2014.

Salinger G., *Zur Erinnerung und zum Gedenken. Die einstigen jüdischen Gemeinden Pommerns*, Teil 3 (N-Z), New York 2009.

7. HISTORIA SZTUKI, KULTURY | HISTORY OF ART, CULTURE

- Groth A., *Z dziejów puckich ratuszy*, „Zapiski Puckie” 4 (2005), s. 23–27.
- Wolos M., *Cmentarze żydowskie w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, [w:] *Gminy wyznaniowe żydowskie w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920–1939)*, red. J. Sziling, Toruń, 1995.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa*, t. 5, z. 2. *Puck, Żarnowiec i okolice*, opr. B. Rol, J. Strzelecka, Warszawa 1989.

8. KARTOGRAFIA | CARTOGRAPHY

Allgemeine Kartensammlung Provinz Westpreußen. Spezialinventar, bearb. v. W. Bliss (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 50), Köln–Weimar–Wien 2000.

OPIS MAP I WIDOKÓW

1. Puck. Plan katastralny, 1810.

Skala: 1 : 2 500.

Podstawa edycji:

Situations Plan von der Königlich Preussischen Immeditat Stadt Putzig.

Rysunek kolorowy, papier podklejony płótnem, wymiary: 58 × 44 cm.

Opracowanie kartograficzne: Radosław Golba.

Opracowanie historyczne: Cezary Kardasz.

Fragment z: *Karte von den Provinzen Litthauen, Ost und West Preussen u. d. Netz-Distrikte Auf Befehl Ihrer Majestäten des Königs Friedrich Wilhelm II und Friedrich Wilhelm III auf Antrag des Staats Ministers und Departements-Chefs Freiherrn von Schrötter in den Jahren 1796 bis 1802 vermessen und topographisch aufgenommen von Friedrich Bernhard Engelhardt Königlichem Kriegs und Domainen-Rathe, und Bau-Director in Neu-Ost-Preußen.*

Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, sygn. III C, N 1020, Section 72, 73, 75, 76.

2. Puck. Rozwój przestrzenny miasta, XII–XXI w.

Skala: 1 : 5 000.

Opracowanie kartograficzne: Radosław Golba.

Opracowanie historyczne: Cezary Kardasz, Michał Starski.

7. Puck. Plan miasta i okolic: 1810.

Skala: 1 : 2 500.

Rysunek kolorowy, papier podklejony płótnem, wymiary: 58 × 44 cm.

Tytuł: Situations Plan von der Königlich Preussischen Immeditat Stadt Putzig.

Autor: Heuer.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 118, 2, 116.

3. Puck. Delineatio situs Pucensis observata Anno 1634, 20 Septemb Getkant, 1634.

Skala: ca. 1 : 7 100.

Rysunek jednobarwny, wymiary: 43 × 61 cm.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. ZZK 1 209.

8. Puck. Plan miasta i okolic, 1853.

Skala: 1 : 5 000.

Rysunek kolorowy, papier podklejony płótnem, wymiary 128 × 91 cm.

Tytuł: Plan der Feldmark Putzig.

Autor: Borell.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 118, 2/3.

4. Puck. Plan miasta i fortyfikacji z 1702 roku.

Skala: ca 1 : 4 000.

Rysunek jednobarwny, papier, wymiary 18,5 × 22,2 cm.

Ludvig Visocki – Hochmut, Samling af ritningar uppa å tskillige utländske fästningar samt retrancherade läger i fordne krig [jämte dagbok].

Kungliga Bibliotheket (Stockholm), sygn. D. 817, 335.

9. Puck. Plan sieci drożnej miasta i najbliższej okolicy, 1897.

Skala: 1 : 500.

Rysunek kolorowy, papier, wymiary 44 × 48,5 cm.

Tytuł: Handzeichnung von der Stadt Putzig und deren nächsten Umgebung gehörenden Wegenetzes.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygnatura 519/169.

5. Puck. Plan twierdzy, 1774.

Skala: ca 1 : 3 500.

Rysunek jednobarwny, wymiary 17,2 × 24 cm.

Zbiór planów, zał. do dzieła de Jonsaca *Histoire de Stanislas Jablonowski*, wspólnie opracowane: *Zbiór planów i szkiców planów miast i twierdz polskich oraz planów bitew z XVII i XVIII w.*, Leipzig 1774.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. 3262-IV.B.

10. Puck. Plan miasta, ok. 1900.

Skala: 1 : 1 000.

Rysunek jednobarwny z późniejszymi uzupełnieniami, papier, wymiary: 95 × 79 cm.

Tytuł: Handzeichnung von der Stadt Putzig.

Autor: nieznan.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 1126/581.

6. Puck. Okolice miasta, 1796–1802.

Skala: 1 : 50 000.

Rysunek wielobarwny, papier, wymiary. 60 × 45 cm.

11. Puck. Fragment planu katastralnego, 1906 (1933).

Skala: 1 : 1 000.

Światłokopia, jednobarwna z uzupełnieniami, wymiary: 63 × 96,6 cm

Tytuł: Plan rozbudowy miasta Pucka. Arkusz II.

Autor: W. Borucka na podstawie planu Trautmana.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta Pomorskiej Elektrowni Krajowej Gródek Spółka Akcyjna w Toruniu, sygn. 727.

12. Puck. Plan sytuacyjny miasta, ok. 1930, fragment mapy.

Skala: 1 : 3 000.

Światłokopia, jednobarwna, papier, wymiary: 41,5 × 39,5 cm.

Tytuł: Plan sytuacyjny miasta Pucka.

Autor: nieznany.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 4,10/160.

13. Puck. Okolice miasta, 1910.

Skala: 1 : 25 000.

Druk jednobarwny, papier, wymiary arkusza: 59 × 56 cm.

Fragmenty mapy topograficznej: Topographische Karte 1 : 25 000, Königliche Preussische Landesaufnahme 1913, arkusz Putzig nr 177.

Cyfrowa Biblioteka Narodowa POLONA, sygn. ZZK S-3 276 A.

14. Puck. Ortofotomapa, 2024.

Skala: 1 : 10 000.

Piksel: 5 cm.

Dane pozyskano z Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii.

15. Puck. Mapa topograficzna, PUWG1992.

Skala: 1 : 10 000.

Arkusze: N-34-37-D-d-1, N-34-37-D-d-3.

Dane pozyskano z Głównego urzędu Geodezji i Kartografii.

16. Puck. Puck. Zdjęcia lotnicze, 2023.

Piksel: 25 cm.

A. Nr szeregu i zdjęcia: 731_00123. [część zachodnią].

Widok na zachodnią część miasta z osiedlami mieszkaniowymi

B. Nr szeregu i zdjęcia: 731_00125. [część południową].

Widok na centrum i południowo-wschodnią część miasta z portem.

Dane pozyskano z Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii.

DESCRIPTION OF MAPS AND SIGHTS

1. Puck. Cadastral map, 1810.

Scale: 1 : 2 500.

Base map:

Situations Plan von der Königlich Preussischen Immeditat Stadt Putzig.

Colour drawing, canvas-backed paper, dimensions: 58 × 44 cm

Cartographic editing: Radosław Golba.

Historical editing: Cezary Kardasz.

2. Puck. Spatial development of the town, 12th–21st c.

Scale: 1 : 5 000.

Cartographic editing: Radosław Golba.

Historical editing: Cezary Kardasz, Michał Starski.

3. Puck. Delineatio situs Pucensis observata Anno 1634, 20 Septemb Getkant, 1634.

Scale: ca. 1 : 7 100.

Monochrome drawing, dimensions: 43 × 61 cm.

National Library of Poland, ref. no. ZZK 1 209.

4. Puck. The plan of the town and fortifications, 1702.

Scale: ca 1 : 4 000.

Monochrome drawing, paper, dimensions: 18,5 × 22,2 cm.

Ludvig Visocki – Hochmut, Samling af ritningar uppå å tskillige utländske fästningar samt retrancherade läger i fordne krig [jämte dagbok].

Kungliga Biblioteket (Stockholm), sygn. D. 817, 335.

5. Puck. Plan of the fortress, 1774.

Scale: ca 1 : 3 500.

Monochrome drawing, dimensions: 17,2 × 24 cm.

Zbiór planów, zał. do dzieła de Jonsaca *Histoire de Stanislas Jablonowski*. Wspólnie opracione, *Zbiór planów i szkiców planów miast i twierdz polskich oraz planów bitew z XVII i XVIII w.*, Leipzig 1774.

University Library in Wrocław, ref. no. 3262-IV.B.

6. Puck. Surroundings of the town, 1796–1802.

Scale: 1 : 50 000.

Colour drawing, paper, dimensions: 60 × 45 cm.

Excerpt from: *Karte von den Provinzen Litthauen, Ost und West Preussen u. d. Netz-Distrikte Auf Befehl Ihrer Majestäten des Königs Friedrich Wilhelm II und Friedrich Wilhelm III auf Antrag des Staats Ministers und Departements-Chefs Freiherrn von Schrötter in den Jahren 1796 bis 1802 vermessen und topographisch aufgenom[m]en von Friedrich Bernhard Engelhardt Königlichem Kriegs und Domainen-Rathe, und Bau-Director in Neu-Ost-Preußen.*

Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, ref. no. III C, N 1020, Section 72, 73, 75, 76.

7. Puck. Map of the town and its vicinity, 1810.

Scale: 1 : 2 500.

Colour drawing, canvas-backed paper, dimensions: 58 × 44 cm.

title: Situations Plan von der Königlich Preussischen Immeditat Stadt Putzig.

Author: Heuer.

State Archives in Gdańsk, ref. no. 118, 2, 116.

8. Puck. Map of the town and its vicinity, 1853.

Scale: 1 : 5 000.

Colour drawing, canvas-backed paper, dimensions: 128 × 91 cm.

Title: Plan der Feldmark Putzig.

Autor: Borell.

State Archives in Gdańsk, ref. no. 118,2/3.

9. Puck. Map of the road network of the town and its immediate vicinity, 1897.

Scale: 1 : 500.

Colour drawing, paper, dimensions: 44 × 48,5 cm.

Title: Handzeichnung von der Stadt Putzig und deren nächsten Umgebung gehörenden Wegenetzes.

State Archives in Gdańsk, ref. no. 519/169.

10. Puck. Map of the town, ca. 1900.

Scale: 1 : 1 000.

Monochrome drawing with further additions, paper, dimensions: 95 × 79 cm.

Title: Handzeichnung von der Stadt Putzig.

Author: nieznany.

State Archives in Gdańsk, ref. no. 1126/581.

11. Puck. A fragment of cadastral map, 1906 (1933).

Scale: 1 : 1 000.

Blueprint, monochrome with additions, dimensions: 63 cm × 96,6 cm

Title: Plan of development of the town of Puck. Sheet II.

Author: W. Borucka based on the Trautman plan.

State Archives in Bydgoszcz, Akta Pomorskiej Elektrowni Krajowej Gródek Spółka Akcyjna w Toruniu, ref. no. 727.

12. Puck. Site plan of the town, ca. 1930, map excerpt.

Scale: 1 : 3 000.

Blueprint, monochrome, paper, dimensions: 41,5 × 39,5 cm.

Title: Plan sytuacyjny miasta Pucka.

Author: unknown.

State Archives in Bydgoszcz, ref. no. 4,10/160.

13. Puck. Vicinity of the town, 1910.

Scale: 1 : 25 000

Monochrome print, paper, dimensions: 59 × 56 cm.

Fragments of a topographic map:

Topographische Karte 1 : 25 000, Königliche Preussische Landesaufnahme 1913, sheet Putzig no. 177.

POLONA National Digital Library, Ref. ZZK S-3 276 A.

14. Puck. Orthophotomap, 2024.

Scale: 1 : 10 000.

Pixel: 5 cm.

Data obtained from the Central Office of Geodesy and Cartography.

15. Puck. Topographic map, PUWG1992.

Scale: 1 : 10 000.

Sheets: N-34-37-D-d-1, N-34-37-D-d-3.

Data obtained from Head Office of Geodesy and Cartography.

16. Puck. Aerial photograph, 2013.

Pixel: 25 cm.

A. Serial and photo no: 731_00123. [western part].

View of the western part of the town with housing estates

B. Row and photo no: 731_00125. [southern part].

View of the town centre and south-eastern part of the town with the marina.

Data obtained from the Central Office of Geodesy and Cartography.

WYKAZ ILUSTRACJI I TABEL

1. Puck. Plan przebudowy fortyfikacji, ok. 1660 (Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. V/16, 843)
 2. Puck. Widok od południa, 1904–1909 (karta pocztowa, Eduard Freimann, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H-5648)
 3. Puck. Kościół ewangelicki, dom parafialny i szkoła, 1904–1909 (karta pocztowa, Eduard Freimann, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H-5667)
 4. Puck. Plan sytuacyjny synagogi, 1852 (Geheimes Staatsarchiv Preussische Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, sygn. XIV. HA, Rep. 180, Nr. 2215, Judenwesen in der Stadt Putzig, Bd. 1: 1812–1852, s. 586)
 5. Puck. Widok z południowego wschodu, zdjęcie lotnicze, lata 30. XX w. (Album fotograficzny Adolfa Stempkowskiego, kolekcja Morski Dywizjon Lotniczy, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H-1196/17)
 6. Puck. Koszary lotnictwa morskiego, 1913–1919 (karta pocztowa, Eduard Freimann, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H-5682)
 7. Puck. Panorama, 1904–1906 (Bruno Rieband, Lauenburg; karta pocztowa, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H-5646)
 8. Puck. Budynek straży pożarnej i elektrowni, 1930 (fotografia, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H-163)
 9. Puck. Urząd pocztowy, 1944 (fotografia, Waldemar Engler, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H/1147)
 10. Puck. Budynek rzeźni miejskiej, 1930 (fotografia, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H/ 1846)
 11. Puck. Widok na bazę lotnictwa (Album fotograficzny Adolfa Stempkowskiego, kolekcja Morski Dywizjon Lotniczy, fotografia, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MZP-H-1196/3,6)
 12. Puck. Mapa: własność terenów wokół miasta (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski, sygn. I/1435)
 13. Puck. Widok od Stawu Młyńskiego, 1920–1939 (widokówka, Muzeum Ziemi Puckiej, sygn. MP/312/H)
 14. Puck. Rozbiórka kościoła ewangelickiego, lata 50. XX w. (*Puck. Retrospekcje na dawnych fotografiach*, Gdynia 2017)
- Tabela 1. Liczba domów/parcel i liczba mieszkańców w Pucku od średniowiecza do czasów współczesnych

LIST OF FIGURES AND TABLES

1. Puck. Plan of reconstruction of fortification, around 1660 (State Archives in Gdańsk, ref. no. V/16, 843)
 2. Puck. View from the south, 1904–1909 (postcard, Eduard Freimann, Puck Land Museum, ref. no. MZP-H-5648)
 3. Puck. Evangelical church, parish house and school, 1904–1909 (postcard, Eduard Freimann, Puck Land Museum, ref. no. MZP-H-5667)
 4. Puck. Site plan of the synagogue, 1852 (Geheimes Staatsarchiv Preussische Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, ref. no. XIV. HA, Rep. 180, Nr. 2215, Judenwesen in der Stadt Putzig, Bd. 1: 1812–1852, p. 586)
 5. Puck. View from the south-east, aerial photograph, 1930s. (Photographic album by Adolf Stempkowski, Maritime Air Squadron collection, Puck Land Museum, ref. no. MZP-H-1196/17)
 6. Puck. Naval aviation barracks, 1913–1919 (postcard, Eduard Freimann, Puck Land Museum, ref. no. MZP-H-5682)
 7. Puck. Panorama, 1904–1906 (Brubo Rieband, Lauenburg; postcard, Puck Land Museum, ref. no. MZP-H-5646)
 8. Puck. Fire station and power station building, 1930 (photograph, (Puck Land Museum, ref. no. MZP-H-163)
 9. Puck. Post office 1944 (photograph, Waldemar Engler, (Puck Land Museum, ref. no. MZP-H/1147)
 10. Puck. Municipal slaughterhouse building, 1930 (photograph, (Puck Land Museum, ref. no. MZP-H/ 1846)
 11. Puck. A view of the aircraft base. (Photographic album by Adolf Stempkowski, collection Maritime Air Squadron, photograph, Puck Land Museum, ref. no. MZP-H-1196/3,6)
 12. Puck. Map: Ownership of land around the town (State Archives in Bydgoszcz, Pomeranian Voivodship Office, Toruń ref. no. I/1435)
 13. Puck. View from the Mill Pond, 1920–1939 (postcard, Puck Land Museum, ref. no. MP/312/H)
 14. Puck. Demolition of the Evangelical church, 1950s. (*Puck. Retrospekcje na dawnych fotografiach*, Gdynia 2017)
- Table 1. Numbers of houses/plots and population in Puck from the Middle Ages to the present day

NOTATKI | NOTES

NOTATKI | NOTES